

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ХУҶАНД БА НОМИ АКАДЕМИК
БОБОҶОН ҒАФУРОВ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

**ТДУ 802.0+809.155.0
ТКБ 81.2 Анг +81.2 Тоҷ
А-37**

АЗИЗОВА ЗАРИНА ШАВКАТОВНА

**МУҚОИСАИ ВИЖАГИҶОИ ГРАММАТИКИИ ЗАРБУЛМАСАЛ ВА
МАҚОЛҶО ДАР ЗАБОНҶОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD),
доктор аз рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302–
Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

ХУҶАНД – 2023

Диссертатсия дар кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисии «Муассисаи давлатии таълимии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Нематуллоева Мавлуда Негматовна - номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисии МДТ-и “ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров”

Муқарризони расмӣ:

Чамшедов Парвонахон - доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонҳои хориҷии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Азизова Мастона Ҳамидовна – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони хориҷии факултети дипломатия ва сиёсати Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Ҳимояи диссертатсия «03» феввали соли 2024, соати 13-00 дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.KOA-036 назди Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6) баргузор мегардад.

Бо мазмуну муҳтавои диссертатсия дар китобхонаи илмии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6) ва тавассути сомонаи www.ddzt.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «__» _____ соли 2024 тавзеъ шудааст.

**Котиби илмии Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ, дотсент**

Ҳасанова. Ш.Р.

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО

1. автореф. – автореферат
2. англ. – англисӣ
3. ва ғ. – ва ғайра
4. ДДХ – Донишгоҳи давлатии Хучанд
5. диг. – дигарон
6. дис... ном. илм. филол. - диссертатсияи номзади илмҳои филологӣ
7. КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ
8. МДТ – Муассисаи давлатии таълимӣ
С. / с. – саҳифа ё саҳифаҳо
10. тоҷ. – тоҷикӣ
11. ҷ. – ҷилди
12. ш. – шаҳри

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Зарбулмасал ва мақолҳо аз ҷумлаи он навъҳои фолклор мебошанд, ки дар зинаи нисбатан баланди тафаккури бадеии халқ ташаккул ёфтаанд ва дар ҳаёти маънавии мардум мавқеи муҳим доранд. Фикрҳои ғояҳои олию муъҷаз, баёни салосат ва балоғати маънаҳои амиқи ҳаёти, вусъати андеша, афкори файласуфона, хулоса, ҳикмат ва санъати сухан аз хусусиятҳои муҳимми ин жанр ба шумор мераванд. Аз ҳамин сабаб, зарбулмасалу мақолҳо диққати аҳли илму адабро ҳамеша ба худ ҷалб мекунанд ва ба ҳиссиёту тафаккури мардум таъсири зиёд доранд.

Зарбулмасалу мақолҳо офаридаи эҷодиёти даҳонии халқ ба ҳисоб рафта, маншаъ ва пайдоиши онҳоро муайян намудан мушкил аст. Зарбулмасал гуфтаи одӣ нест ва он фикру ақидаи халқро ифода мекунад. Дар он баҳодихии халқ ба ҳаёт ва мушоҳидаи фикрии онҳо дида мешавад. Ҳама гуфтаҳо зарбулмасал шуда наметавонанд, танҳо он гуфтаҳо, ки ба тарзи ҳаёт ва фикру ақидаи одамони бисёр мутобиқат мекунанд, зарбулмасал мебошанд. Фикре, ки дар зарбулмасал гуфта шудааст, ҳақиқати устувор мебошад. Зарбулмасал дар хотира устувор ҷойгир мешавад ва шахс онро бесабоб ба хотир оварда наметавонад, айнан ҳангоми суханронӣ дар ҳолатҳои аниқи нутқ ҳувиати зарбулмасалҳо ҳувайдо мешаванд.

Зарбулмасал чун намунаи барҷастаи санъати сухан гуфтори нотикро пуртаъсир ва матни асари бадеӣ, инчунин осори аҳли қаламро ҷаззоб мегардонад, аз ин рӯ, дар гуфтугӯ ва адабиёти бадеӣ васеъ истифода мешавад.

Барои ифодаи мафҳуми зарбулмасал тоҷикон истилоҳоти «масал», «матал», «андарз», «зарбулмасал», «қавли бузургон» ва ғайраро истеъмол мекунанд. Таҳқиқоти солҳои охир нишон медиҳад, ки жанри зарбулмасал ва мақолҳо дар алоқамандии зич бо панду ҳикмат, чистон, масал ва байту рубой инкишоф ёфта истодааст.

Бояд зикр кард, ки зарбулмасалу мақолҳо аз ҷанд ҷиҳат ба фразеология - ибораҳои рехтаю маҷозӣ қаробат дорад. Ҳам зарбулмасалу мақолҳо ва ҳам воҳидҳои фразеологӣ нисбатан устувор, бештар маъноӣ маҷозӣ дошта, шакли суфтае ба худ гирифтаанд ва вирди забонанд. Тобишҳои маъноӣ услубии зарбулмасалу мақолҳо дар матн муайян мегардад. Истеъмоли ин ё он воҳиди фразеологиро мавриду вазъиятҳои муайян талаб мекунанд. Истеъмоли бемаврид эътибори суханро кам мекунад, вале дар истеъмоли мақолу зарбулмасал ва воҳиди фразеологӣ фарқе вучуд дорад. Воҳиди фразеологӣ мафҳумро ифода мекунад ва аксаран муродифи калима аст, зарбулмасалу мақолҳо фикри томо баён менамояд. Агар воҳиди фразеологӣ ибораи рехтаю маҷозӣ бошад, зарбулмасалу мақолҳо ҷумлае мебошанд, ки маънаҳои амиқи фалсафии иҷтимоии ҳикматнок доранд, фикрҳои муҳимми маишӣ, ахлоқию тарбиявӣ, хулосаҳои рӯзгорро ифода мекунанд, тобишҳои гуногуни маҷозӣ мегарад, образҳои содаю барҷаста ва ҷозиб доранд, дар нутқ сухан чун бурҳони қотей ё воситаи муҳимми тасвиру баён ё тасдиқи фикр истеъмол мешаванд.

Бинобар мушоҳидаи мутахассисони соҳаи фразеология ин жанр, яъне зарбулмасалу мақолҳо манбаи муҳимми такмилу инкишоф ва равнақу ривочи фразеология мебошад. Ибораҳои рехта ва маҷозӣ ҳам гоҳо тафсил ёфта, ба шакли ҷумла даромада, маҷмуи зарбулмасалҳои халқию забони адабию ғанитар мегардонанд.

То солҳои охир мутахассисони жанри зарбулмасалу мақол - паремиологҳо бештар ба омӯзиши мавзӯ ва идеяи онҳо, яъне мазмуну мундариҷаи ғоявӣ диққат дода, ба мундариҷаҳои бадеӣ, образи оҳанги зарбулмасалҳо, сохтори грамматикӣ онҳо камтар эътибор додаанд. Образу оҳангҳои зарбулмасалҳои халқӣ тоҷик бо таърихи мардуми мо зич алоқаманд буда, асоси воқеӣ доранд, табиату ҳаёти иҷтимоӣ оммаи заҳматкашро тасвиру инъикос месозанд.

Асоси мундариҷаи ғоявӣ бадеии зарбулмасалҳоро муқоисаву тазоди образҳо: неку бад, мусбату манфӣ ва амсоли инҳо ташкил додаанд.

Қадимтарин зарбулмасалҳо тимсолу савтҳои олами ғайризинда ва зинда, олами набототу ҳайвонотро дар бар гирифтаанд. Аз ҷаҳор як қисми умумии истеъмоли образи савтҳо ба ин ду мавзӯ тааллуқ дорад. Объекти асосии тасвир, таҳқиқ ва баҳсу муҳокимаи жанри зарбулмасалро инсон ва ҳаёти ҷамъиятӣ ташкил медиҳад. Образу савтиёти ин мавзӯ дар жанри зарбулмасал басо инкишоф ва равнақу ривоч ёфта, доираи худро тадриҷан васеъ ва торафт мавқеи бузургтаре ишғол карда истодааст.

Умуман, зарбулмасалу мақолҳои халқӣ рӯ ба такомул доранд, ки ин ҳодиса, дар навбати худ, аз тараққи муттасил ва тадриҷии баъзе жанрҳои қадимии эҷодиёти шиғоҳии халқ дарак медиҳад. Чунончи зикр кардем, мундариҷа, маъно, ғояи зарбулмасал ва мақолҳо мавриди тадқиқоти фолклоршиносон қарор гирифтаанд, аммо сохтори грамматикӣ онҳо, ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ кам тадқиқ гаштааст. Инчунин ин муаммо ба таври муқоисавӣ пурра тадқиқ нагаштааст, маҳз ҳамин масъала муҳимияти мавзуи интихобшударо собит мегардонад.

Дарҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар илми муосири забоншиносӣ олимону пажӯҳишгарон бо тақя ба осори фаровони ниёгон як зумра таҳқиқотҳои мондагорро барои рушди ин самт таълиф намудаанд.

Дар ин ҷо мо метавонем, пеш аз ҳама, таҳқиқоти забоншиносии тоҷикро зикр намоем. Дар илми забоншиносии тоҷик М. Фозилов¹, Б. Тилавов², Я.И. Калонтаров³, Ҳ. Маҷидов⁴, М.Н. Азимова⁵, М.М. Раҷабова⁶,

¹ Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикино форсӣ. –и Ҷилди 2, – Душанбе, Ирфон. 1976. – 579 с.

² Тилавов, Б.Суханҳои дилафрӯз / Б. Тилавов. – Душанбе.: Дониш – 1973. – С. 23

³ Калонтаров, Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими / Я.И. Калонтаров. – Ирфон 1965. – С.18-19

⁴ Маҷидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.

⁵ Азимова, М.Н. Сопоставительно – типологические исследования фразеологической системы таджикского и английского языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 2006. – С.98

⁶ Раҷабова, М.М. Структурно - семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках. дисс. ... кан. филол. наук. – Худжанд, 2010. – С.11

О.Ш. Иғболов¹ ва дигарон тадқиқотҳои худро доир ба зарбулмасалу мақол анҷом додаанд.

Б. Тилавов дар “Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок” таснифоти зарбулмасалу мақолҳоро аз ҷиҳати таърихӣ гузаронида, хусусиятҳои семантикиву сохтори онҳоро тадқиқ кардааст².

Я.И. Калонтаров дар “Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ ва аналогияи русии онҳо” тарҷумаи онҳоро аз забони русӣ ба тоҷикӣ ва баръакс, овардааст. Ӯ аз усули ба истилоҳ транслитератсияи интиқоли калимаҳо ва таркибҳои, ки бо номи ашё ва мафҳумҳои хоси ин кишвар ва мардум алоқаманданд, истифода бурдааст. Инчунин, Я.И. Калонтаров тарҷумаи баъзе зарбулмасалҳои тоҷикиро таҳлил намудааст. Ҳамаи асарҳои асосии нависандагони тоҷик ва шуравӣ ба забони русӣ тарҷума шудаанд. Дар насри адабони муосири тоҷик мақолҳои пурмазмунӣ амиқ, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаи халқӣ инкишоф ёфтаанд, ҷойи намоёнро ишғол мекунанд. Зарбулмасалу мақолҳо ҳамон воситаҳои бадеии ифодакунанда мебошанд, ки ба эҷоди образи адабӣ ва фардикунонии аломатҳои асл мусоидат мекунанд³.

Забоншиноси тоҷик М. Фозилов дар “Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ” (ҷилди 1) оид ба зарбулмасалу мақолҳо таҳлили амиқу илмӣ намуда, аз ҷумла, қайд намудааст, ки зарбулмасал ва мақолҳо доираи ҷаҳонбинӣ ва афкори халқро инъикос менамояд⁴.

Дар асари “Фразеология современного таджикского языка” забоншиноси маъруфи тоҷик Ҳ. Мачидов оид ба наздик будани илми паремиология ба воҳидҳои маҷозии образнок ва устувор тақия карда, далели аз зарбулмасалу мақолҳо ё худ аз ҳикматҳои паремиологӣ ба вучуд омадани воҳидҳои фразеологиро инкор намекунад. Ӯ қайд менамояд, ки баъзе аз зарбулмасалу мақолҳо дар рафти ҷобачогузорӣ маънои гуногуни семантикӣ ва таркибии худро гум карда, ба категорияи воҳиди фразеологӣ мегузаранд.

Зарбулмасалу мақолҳо аз нигоҳи муқоисавӣ дар қорҳои таҳқиқоти забоншиносони ватанӣ М.Н. Азимова, М.М. Раҷабова, О.Ш. Иғболов, Н.З. Парвоява ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Аз ҷумла, дар асари “Семантическая классификация фразеологизмов таджикского и английского языков” муҳаққиқ М.Н. Азимова зарбулмасал ва мақолҳоро дар байни воҳидҳои фразеологӣ алоҳида қайд намуда, ба намудҳои вобастагии компонентҳои онҳо диққати хоса додааст. Ӯ зарбулмасалу мақолҳоро ба воҳидҳои коммуникативии фразеологӣ дохил менамояд ва мегӯяд, ки онҳо, асосан, дар шакли ҷумлаҳои мураккаб меоянд⁵.

Ҳамзамон, монографияи профессор М.Н. Азимова “Сопоставительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского и

¹ Иғболов, О. Ш. Лексико-семантический анализ особенностей пословиц и поговорок в таджикском и английском языках (на материале Маснави Ма’нави Джалолуддина Руми). дисс. канд. филол. наук. – Душанбе, 2017. – С.16

² Тилавов, Б.Суханҳои дилафрӯз / Б. Тилавов. – Душанбе.: Дониш – 1973. – С. 23

³ Калонтаров, Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими / Я.И. Калонтаров. – Ирфон 1965. – С.18-19

⁴ Фозилов, М. Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо / Муллоҷон Фозилов. – Душанбе: Дониш, 1973. – С.3

⁵ Азимова, М.Н. Сопоставительно – типологические исследования фразеологической системы таджикского и английского языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 2006. – С.98

английского языков”, ки ба таҳлили воҳидҳои фразеологӣ ҳам сохтори воҳидҳои фразеологӣ ва ҳам хусусиятҳои маъноӣ таҳлили ҳаматарафаи илмӣ қарор гирифтааст, ду забони аз ҷиҳати ирсӣ наздик-тоҷикӣ ва англисӣ, ки ба типҳои аналитикӣ тааллуқ доранд, бахшида шудааст. Қори мазкур барои мусоидат намудан ба таҳияи асосҳои назарияи универсалии таҳлили муқоисавӣ ва типологии системаи фразеологӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ пешбинӣ шудааст. Муҳаққиқ дар асари худ бори аввал таснифоти гуногуни воҳидҳои фразеологӣ тоҷикӣ ва англисиро нишон додааст, ки дар он усули моделсозии сохтори грамматикӣ воҳидҳои фразеологӣ забонҳои мавриди муқоиса истифода бурда мешавад, намудҳо ва зернамудҳои асосии онҳо муқаррар карда шудаанд, сохтори қолабҳо бо истилоҳоти муқоисавӣ, мувофиқати қолабҳои сохтории воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тавсиф карда мешаванд. Дар асари мазкур ба ташкили сохтори грамматикӣ ва хусусиятҳои сохторию семантикӣ воҳидҳои фразеологӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ диққати махсус дода шудааст. Дар маҷмӯъ, осори М.Н. Азимова яке аз муҳимтарин пажӯҳишҳои илмӣ дар соҳаи забоншиносии англисӣ ва тоҷикӣ махсуб мешавад, ки дар он қолаб ва вижагиҳои асосии воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои мавриди муқоиса инъикос ёфтааст.

Ба вучуд омадани чунин тадқиқоти миқёсан калони монографӣ дар соҳаи забоншиносии қиёсӣ дар фразеология дастоварди бузурги забоншиносии тоҷик мебошад.

Муҳаққиқ М.М. Раҷабова дар диссертатсияи худ “Структурно-семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках” ба сохтори семантикӣ воҳидҳои фразеологӣ коммуникативӣ тавачҷуҳ намуда, оид ба зарбулмасал чунин таъриф додааст: “Зарбулмасал гуфтори кӯтоҳи устувор буда, аз рӯи сохтор ҷумла, одӣ ё мураккаб мебошад, одатан хусусияти пандомезона, қофия ва мазмуни маҷозӣ дорад ва дар шакли тайёр истифода мешавад”¹.

О.Ш. Иғболов таҳлили луғавӣ-семантикӣ зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва англисиро дар “Маснавии маънаӣ”-и Ҷалолуддини Румӣ таҳқиқ намудааст. Инчунин оид ба пайдоиш ва истифодаи зарбулмасалу мақолҳо, дохил намудани онҳо ба фразеологизмҳо ва хусусияти мантикӣ онҳо дар “Маснавии маънаӣ” фикру андешаи худро баён кардааст. Зарбулмасалу мақолҳое, ки ба ин ё он ҷиҳат ба мавзӯҳои гуногуни ҳунар ва касбу кор марбутанд, аз ҷониби Ҷ. Румӣ дар “Маснавии маънаӣ” васеъ истифода шудаанд².

Ҳамаи фарҳангҳои таи ин солҳо аз ҷоп баромада бисёр ибораҳои рехта, зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикиро дар бар мегиранд. Масалан, дар китоби А. Мамадназаров (нашри соли 2007)-ум 500

¹ Раҷабова, М.М. Структурно - семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках. дисс. ... кан. филол. наук. – Худжанд, 2010. – С.11

² Иғболов, О. Ш. Лексико-семантический анализ особенностей пословиц и поговорок в таджикском и английском языках (на материале Маснавии Ма’нави Ҷалолуддина Руми). дисс. канд. филол. наук. – Душанбе, 2017. – С.16

зарбулмасал¹ ва наشري соли 2015-ум 1000 зарбулмасалу мақолҳо ҷой дода шудаанд², ки ба талаботи замон ҷавобгӯ ва писанди хонандагон мебошад.

Ҳамзамон, доир ба зуҳури зарбулмасалу мақол, мазмуну муҳтаво ва хусусиятҳои маъноӣ-мантӣ аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ аз қабиле В.В. Виноградов³, Л.Г. Пермяков⁴, В.П. Аникин⁵, В.П. Жуков⁶, А.А.Молотков⁷, А.В. Кунин⁸, И.Н. Гермогенова⁹, Е.П. Платонова¹⁰, Р.А. Майтиева¹¹ ва дигарон таҳқиқоти бунёдӣ анҷом дода шудааст, ки метавон заминаи асосӣ дар қорбурди ин самт истифода намуд.

Дар забоншиносии англис доир ба зарбулмаслу мақолҳои А. Тейлор¹², Х. Коллис¹³ ва дигарон пажӯҳишҳо анҷом додаанд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ бо “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (қарори Ҳукумати ҚТ аз 30.08.2019, №438)” иртибот дорад.

Хулосаҳои дар натиҷаи таҳқиқот бадастомада метавонанд барои рушди минбаъдаи барномаҳои таълимии соҳаи илми забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ саҳм дошта бошанд. Мавзӯи таҳқиқотии мавриди назар дар доираи самтҳои қорҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот таҳлили муқоисавии сохтори грамматикӣ зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз ҷиҳати морфологию синтаксисӣ ва муайян намудани изоморфизм ва алломорфизм дар онҳо мебошад.

Барои расидан ба ҳадафи мазкур иҷрои **вазифаҳои зерин** дар назар гирифта шудааст:

¹ Мамадназаров Абдусалом “Фарҳанги англисӣ - тоҷикӣ”: Душанбе, ҚДММ “Эр - граф”, 2007, 1079 с.

² Мамадназаров Абдусалом “Фарҳанги англисӣ - тоҷикӣ”: Душанбе, ҚДММ “Эр - граф”, 2015, 1015 с.

³ Виноградов, В.В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения // Вопросы языкознания / В.В. Виноградов.–1954. - №1

⁴ Пермяков, Г.Л. Основы структурной паремииологии / Г.Л. Пермяков. – М.: Наука, 1988. – 240 с.

⁵ Аникин, В.П. Пословицы и поговорки народов Востока / В.П. Аникин. – М.: Восточная литература, 1961. – 736 с.

⁶ Жуков, В.П. О словаре пословиц и поговорок// Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков. – М.: Русский язык. 1991.

⁷ Молотков, А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Л.: Наука, 1977. – 283 с.

⁸ Кунин, А.В. Некоторые вопросы английской фразеологии // Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. – М.: Советская Энциклопедия, 1967. – 300 с.

⁹ Гермогенова, И.Н. Трансформация древнерусских переводных изречений в пословицы и поговорки. дис. на соис. уч. степ. канд. фил. наук. Санкт – Петербург. 2007. – 247 с.

¹⁰ Платонова, Е.Н. Грамматические средства создания обобщённого значения в языке пословиц. дис. канд. филол. наук. – М., 2011. – 197 с.

¹¹ Майтиева, Р.А. Структурно – семантическая характеристика пословиц и поговорок даргинского языка в сопоставлении с английским. дис...канд. филол. наук. – Махачкала, 2011. – 167 с.

¹² Teylor, A. The Proverbs and the Index to the Proverbs / A. Teylor. – Copenhagen, 1992. – 160 p.

¹³ Collis, H. 101 American and English Proverbs and Saying / H. Collis. – Chicago, 1992. –106 p.

• омӯзиш, таҳлил ва баррасии маводи назариявӣ оид ба зарбулмасалҳо ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ;

• муайян сохтани сохтори морфологӣ зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ;

• муайян намудани сохтори синтаксисии зарбулмасалу мақолҳои ҳар ду забони муқоисашаванда;

• дарёфт намудани ҷиҳатҳои монандӣ ва тафриқавӣ дар онҳо;

• баровардани хулосаҳои амиқи илмӣ дар асоси маводҳои тадқиқшуда.

Объекти таҳқиқотро вижагиҳои грамматикӣ зарбулмасал ва мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ташкил медиҳад.

Мавзуи таҳқиқот. Таҳлили муқоисавӣ хусусиятҳои грамматикӣ зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавзуи таҳқиқот маҳсуб меёбад.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқот. Асосҳои назариявӣ методологии таҳқиқоти диссертатсионӣ бо таъя бо осори муҳаққони ватанию хоричӣ, аз қабилӣ М. Фозилов, Ҳ.М. Мачидов, Я.И. Калонтаров, Б.К. Тилавов, М.Н. Азимова, М.М. Раҷабова, А.В. Кунин, Г.Л. Пермяков, В.И. Дал, В.В. Виноградов, Е.Н. Платонова, Р.А. Майтиева, В.П. Аникина, А.Тейлор ва дигарон иҷро шудааст. Шарҳи асосҳои назариявӣ методологии рисола аз мушоҳида, таҳлил, таҳқиқ ва усулҳои таҳқиқот дар асоси муқоисавӣ зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ, муайян кардани монандӣ ва тафриқаи онҳо дар асоси муқоиса бармеояд.

Методҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар асоси методҳои муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ, гипотеза-дедуктивӣ, мантиқӣ-маъноӣ ва таҳлилий иҷро гардидааст.

Заминаҳои эмпирикӣ таҳқиқот. Ҳамчун заминаҳои эмпирикӣ луғатҳои англисӣ-русӣ ва англисӣ-тоҷикӣ дар раванди қори таҳқиқоти мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Навгони илмӣ мазкур аз он иборат аст, ки дар он бори аввал сохтори грамматикӣ – морфологӣ ва синтаксисии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди муқоиса қарор гирифта, хусусиятҳои фарқкунанда ва шабеҳи онҳо нишон дода шудаанд. Ҳамзамон, бори аввал дар таъя бо сарчашмаҳои илмӣ зарбулмасалҳо ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз нигоҳи этимологӣ таҳлил шуда, сохтори таърихӣ грамматикӣ онҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст ва ошкор гардид, ки дар таркиби зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса ҳиссаҳои номуस्ताқили нутқ, аз ҷумла пайвандакҳо, пешояндҳо, ҳиссачаҳо хеле кам дида мешаванд.

Нуктаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Омӯзиш ва таҳқиқи зарбулмасалу мақолҳо дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имрӯз дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ бисёр муҳим, мубрам ва зарурӣ мебошад. Чунин таҳқиқот заминаи бозтағйоти назариявӣ ва амалиро барои пажӯҳишҳои минбаъдаи сохтори грамматикӣ зарбулмасалу мақолҳо фароҳам месозад.

2. Зарбулмасалу мақолҳо эҷодиёти даҳонии халқ буда, мавзӯ ва муҳтавои он ба ҳаёти ҳаррӯзаи инсон бахшида шудааст. Олимон, забоншиносони дохиливу хориҷӣ оид ба пайдоиш ва таърихи он корҳои таҳқиқотии бисёр кардаанд. Мундариҷаи зарбулмасалҳо ба ҳаёти иҷтимоӣ, муҳити зист, касбу кор, маданияти халқ алоқаманд аст.

3. Оид ба дохил намудани зарбулмасалу мақолҳои ба таркиби фразеологизмҳо ақидаҳои мухталиф мавҷуданд, зеро зарбулмасалу мақолҳо асосан дар намуди ҷумла меоянд. Воҳидҳои фразеологӣ низ метавонанд, сохти ҷумларо дошта бошанд.

4. Дар фонди зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифодаи ҳиссаҳои нутқ ғанӣ буда, ҳам ҳиссаҳои мустақил ва номустақили нутқро дар онҳо дучор гаштан мумкин аст. Истифодаи ҳиссаҳои нутқ исм, сифат, шумора ва феъл хеле фаровон мебошанд. Онҳо хусусияти хосро дошта, маънои умумигаштаро ифода менамоянд, зеро ки зарбулмасалҳо ба як шахси муайян тааллуқ надоранд, он ба ҳамагон, яъне дар умум баён мегардад.

5. Дар таркиби зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса ҳиссаҳои номустақили нутқ, аз ҷумла пайвандакҳо, пешояндҳо, ҳиссачаҳо (хеле кам) дида мешаванд.

6. Зарбулмасал ва мақолҳоро аз рӯи мақсади гуфтор ба ҷумлаҳои ҳикоягӣ, хитобӣ ва саволи ҷудо кардан мумкин аст. Мутобиқан аз рӯи сохтор бошад, зарбулмасал ва мақолҳо ба ҷумлаҳои сода ва мураккаб ҷудо карда мешаванд.

7. Зарбулмасалҳо дар намуди ҷумлаҳои мураккаби пайваст низ дучор мешаванд. Зарбулмасалу мақолҳои ба шакли ҷумлаҳои мураккаби пайваст омада бо истифодаи чор гурӯҳи пайвандакҳо вохӯрда, намудҳои гуногуни алоқаҳои семантикиро дороанд.

8. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса низ дучор мешаванд. Ҷумлаҳои пайрави мубтадо, пурқунанда, муайянқунанда, ҳол ва намудҳои он дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифода бурда мешаванд.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот. Таҳқиқи мавзуи мазкур маводи назарии забоншиносии муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикиро ғанӣ менамояд. Он ба илми забоншиносии муқоисавии муносири тоҷик маводе барои пажӯҳиши минбаъдаи паҳлуҳои гуногуни сохтори грамматикӣ зарбулмасалу мақолҳо мусоидат намуда, ҳамчун раҳнамои илмӣ хизмат менамояд. Аҳаммияти назариявии таҳқиқ, ҳамчунин, аз он иборат аст, ки далелҳои асосноки пешниҳодшудаи пажӯҳишгар оид ба сохтори грамматикӣ зарбулмасалу мақолҳо маводи арзишманди назариявӣ гашта метавонад.

Аҳаммияти амалии тадқиқот дар он зоҳир мегардад, ки мутахассисони соҳаи ҳам фразеология ва ҳам грамматика онро чун дастури таълимӣ истифода бурда метавонанд. Инчунин, мавод, хулоса ва натиҷагирӣҳои диссертатсия метавонанд, хангоми хондани курсҳои лексионӣ доир ба

типологияи муқоисавии забонҳо, фразеология ва грамматика, инчунин натиҷаҳои тадқиқот дар ихтисосҳои равияи забоншиносӣ ҳангоми тадриси курсҳои махсус барои донишҷӯён, магистрантҳо, докторантҳо (PhD) ҷиҳати навиштани корҳои хатми таҳассусӣ, ҳамчунин, таҳияи китобҳои дарсӣ ва васоити дастурҳои таълимӣ истифода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дарачаи эътимоднокии кори таҳқиқоти мавриди зикрро дақиқ будани маълумот, маводи кофӣ таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот, ҳаҷми интишорот ва гузаронидани таҳқиқоти илмӣ диссертатсионӣ собит менамоянд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ, муқоисавӣ пешниҳод карда шудаанд. Ҳамзамон, эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсиониро истифодаи методҳои таҳлилий, муқоисавӣ, тазод, гипотеза-дедуктивӣ, компонентӣ ва ғайраҳо таъмин менамоянд, ки барои дуруст ба роҳ мондани роҳу воситаҳои таҳлил ва таҳқиқи сохтори грамматикӣ забрулмасалу мақолҳо мусоидат менамояд ва ин барои донишандӯзони соҳаи забоншиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ, муқоисавӣ ва фразеология муҳим аст.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ “Муқоисаи вижагиҳои грамматикӣ зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ” ба рамзи ихтисоси тасдиқнамудаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 6D.KOA-036 6D021300 - Забоншиносӣ (6D021302– Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии муҳаққиқ дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст сохтори морфологӣ ва синтаксисии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ пурра мавриди таҳқиқоти махсус қарор гирифта, таҳлил гардида, хулосаҳои аниқ илмӣ бароварда шудааст. Маводи назариявӣ ва амалии ҷамъовардашудаи муаллиф хеле боарзиш буда, барои ҳалли як қатор масъалаҳои мавҷудаи забоншиносии тоҷику англис саҳми арзанда мегузорад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ. Диссертатсия дар кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров омода шудааст. Мазмун ва муҳтавои кори таҳқиқотии мавриди назар дар шакли баромад ва мақолаҳо дар конферонсҳои илмӣ-амалии сатҳи байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ ироа гардидааст. Диссертатсияи макзур дар ҷаласаи кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров (суратҷаласаи ғайринавбатӣ аз 30.06.2023) муҳокима ва ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Мазмун ва мундариҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли гузориш ва маъруза дар конферонсҳои илмӣ-амалии ҳайати профессорону омӯзгорони МДТ-и “ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров” (солҳои 2018-2023-ум), инчунин, дар семинарҳои илмӣ-назариявии кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ (солҳои 2018-2021) арзёбӣ шудаанд. Аз рӯи маводи таҳқиқот 4 мақола дар

маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 4 мақола дар маҷмуаҳои конфронсҳои байналмилалӣ ва 3 мақола дар маҷмуаҳои конфронсҳои ҷумҳуриявӣ минтақавӣ ба нашр расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсияи мазкур аз рӯйхати ихтисораҳо, муқаддима, се боб, ёздаҳ зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ, рӯйхати адабиёт, интишороти аз рӯйи мавзӯи диссертатсия иборат буда, 160 саҳифаи ҷопи компютериро ташкил медиҳад.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима мубрами мавзӯ, навоари илмӣ ва дараҷаи омӯзиши он асоснок гардида, мақсад ва вазифаҳои диссертатсия, асосҳои методологӣ, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот, объект ва манбаъҳои таҳқиқот, робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ, заминаҳои эмпирикии таҳқиқот ва нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда муайян шудаанд.

Дар боби якуми диссертатсия **“Зарбулмасалу мақолҳо – объекти таҳқиқоти лингвистӣ”** масоили назариявӣ ва методологӣ баён гардидаанд, ки дар раванди таҳқиқот онҳоро муҳаққиқ ба асос гирифтааст.

Дар зербоби якум **“Аз таърихи таҳқиқи зарбулмасал ва мақолҳо”** муҳаққиқ асосҳои назариявии зарбулмасалу мақолҳоро чун объекти муҳими таҳқиқоти забоншиносӣ, ки мавриди таҳлил қарор дорад нишон додааст.

Зарбулмасалу мақолҳо яке аз навъҳои фолклор буда, аз давраҳои қадим зӯҳур намуда, бо дигар жанрҳои адабӣ ба монанди панд, ҷистон, латифа (анекдот), масал, рубоӣ дар тамоси наздик инкишоф ёфтаанд.

Тули арзи ҳастии худ инсоният дар асоси таҷрибаи аниқи зиндагӣ зарбулмасалу мақолҳои зиёдеро офаридааст, ки он тадриҷан байни мардум паҳн гаштааст.

Аввалин зарбулмасалҳо аллакай дар матнҳои солномаҳо дар навиштаҷоти қадимаи русӣ ва англисӣ вомерӯанд, дар ҳоле ки тадқиқу таснифоти илмӣ онҳо ба давраи баъдтар тааллуқ дорад. Дар ҷараёни инкишофи таърихӣ баъзе аз зарбулмасалҳо тамоман манбаъҳои пайдоиши худро гум кардаанд ва намунаи эҷодиёти даҳонакии халқ гаштаанд.

Аввалин сабти зарбулмасалҳо дар Аврупо ба Арасту (IV-III п.а.м.) тааллуқ дошта, суханони парокандаи файласуфон ва шоирони қадимро муаррифӣ менамоянд. Дар Англия бошад, шеърӣ дидактикӣ жанри маҳбуби адабиёт ҳисобида мешуд. Инкишофи ривояти насрии динӣ дар асрҳои X-XI дар Англия майлу рағбати муаллифноро ба сюжет ва лаҳв нишон медиҳад. Дар ин марҳила якҷанд ҳикояҳои пандомез ва инчунин яке аз аввалин маҷмуаи хаттии зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ **“The Proverbs of Alfred”** (солҳои 1150 - 1180-ум) пайдо шуданд, ки мундариҷаи диниву ахлоқӣ доштанд.

Зарбулмасалу мақолҳо шартан объекти тадқиқотӣ гардидаанд ва онҳо аз мавқеъҳои гуногун таҳлил шудаанд. Дар ин чода як қатор олимони В.И. Дал, А.В. Кунин, Н.Н. Амосова, Ю. Соколов, Н. Потеня, Г.Л. Пермьяков, Н.М. Шанский ва дигарон қорҳои муҳимро ба сомони расонидаанд.

Дар зербоби дуюм, ки **“Доир ба мансубияти зарбулмасалу мақолҳо ба фразеологизмҳо”** ном дорад, доири баҳси дохил намудани зарбулмасалу мақолҳо ба қатори воҳидҳои фразеологӣ нишон дода шудааст.

Оид ба таркиби фразеология дохил намудани зарбулмасалу мақолҳо ақидаҳои мухталиф мавҷуданд, зеро ки зарбулмасал ва мақолҳо асосан дар намуди ҷумла меоянд.

Вобаста ба ин, як қатор олимони рус монанди Ф. Буслаев, А.А. Потеня, Е.А. Литский, М.М. Микелсон, Б.А. Лари, А.А. Реформатский зарбулмасалу мақолҳоро дар якҷоягӣ бо воҳидҳои фразеологӣ дида баромада, онро ба таркиби воҳидҳои фразеологӣ дохил мекунанд. Шумораи зиёди забоншиносон, мисли П. Смит, О. Есперсен, И.В. Арнолд, И.И. Чернишева, С.Г. Гаврин, А.В. Кунин, А.Г. Назарян, Н.М. Шанский зарбулмасалу мақолҳоро ба таркиби воҳидҳои фразеологӣ дохил мекунанд. Ба ақидаи онҳо, дохил кардани зарбулмасалу мақол ба таркиби ибораҳои устувори фразеологӣ қобили қабул аст, зеро ҳамаи онҳо аломатҳои воҳидҳои фразеологиро соҳиб мебошанд.

Дар забоншиносии тоҷик низ барои фарқ кардани зарбулмасал ва мақолҳо як қатор олимони ба монанди: Я. Калонтаров, А. Мирзоев, Н. Маъсумӣ, Ҳ. Маҷидов, М. Фозилов қор кардаанд.

Ҳамин тариқ, дар ин зербоб афкори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба мансубияти зарбулмасалу мақолҳо ба фразеологизмҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Дар зербоби сеюм **“Роҷеъ ба маъноии зарбулмасалҳову мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ”** мафҳуми “зарбулмасалу мақолҳо” шарҳ дода шуда, мавзӯ ва муҳтавои зарбулмасал ва мақолҳои халқҳои тоҷик ва англис, ки тартиботи ҷаҳонии иҷтимоӣ ва соҳаҳои мухталифи халқро инъикос менамоянд, таҳлил гардидаанд.

Мазмуни зарбулмасалҳо хоса ва мушаххас мебошанд, онҳо ҳаётро нисбат ба воҳидҳои дигар пурратар инъикос мекунанд. Мавзӯи асарҳои жанрҳои дигар (афсонаҳо, эпосҳо, сурудҳои таърихиву халқӣ) каму беш маҳдуд бошанд, лек мавзӯ ва муҳтавои зарбулмасалҳо бепоёнанд. Онҳо ба ҳамаи ҳодисаҳои воқеият муносибат ва равоит дошта, ҳаёт ва ҷаҳонбинии халқро бо тамоми гуногунии худ инъикос мекунанд, ақидаҳои рӯзмарра, иҷтимоӣ, фалсафӣ, динӣ, ахлоқӣ-маънавӣ, эстетикӣ одамонро баён менамоянд.

Зарбулмасалу мақолҳо ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоиро дар бар гирифта, мавзӯҳои гуногунро ифода мекунанд. Халқҳои мухталифи ҷаҳон, аз ҷумла тоҷикони англис ва рус зарбулмасалҳои хеле зиёд ва хуб доранд, ки дар нутқи ҳаррӯзаи мардум ба таври васеъ истифода мегарданд ва баъзеи онҳо тарҷумаи таҳтуллафзии якдигар мебошанд. Масалан:

First think, then speak.

Аввал андеша, баъд гуфтор.

Сначала подумай, а потом говори.

Калимаҳои сериистеъмоли зарбулмасал ва мақолҳои забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама, калимаҳое мебошанд, ки бо ҳаёт ва меҳнати ҳаррӯзаи инсон алоқа доранд. Хусусан, калимаҳои ифодакунандаи ҷаҳонбинии оммаи меҳнаткаш. Ҳангоме ки зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикиро мутолиа мекунем, мазмун ва мундариҷаи ғоявӣ, ҷасоҳат, салосат ва латофати забони онҳо моро ба вачҳ наоварда наметавонад:

Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад,

Агар хоре бувад, гулдаста гардад.

Тазаккур бояд дод, ки зарбулмасалу мақолҳо ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти ҷамъият, аз ҷумла тарбия, илмомӯзӣ, сулҳу осоиш, иқтисодиёт, сиёсат ва амсоли онҳоро дарбар гирифта, дар ҳаёти ҳамаҷузӣ мо аҳаммияти махсус доранд. Ҷараёни ба вучуд омадани зарбулмасалу мақолҳо гуногун буда, онҳо баъзан аз як забон ба забони дигар мазмунан (аз рӯи мазмун) ворид мегарданд. Аз ҷониби дигар, баъзе гуфтори бузургон ба зарбулмасал ва мақол табдил ёфтааст.

Шоирону нависандагони муосир низ ин амалро дар пайравии классикон давом дода истодаанд. Масалан:

Аз мукофоти амал зофил машав,

Гандум аз гандум бирӯяд, ҷав зи ҷав¹.

Аз имрӯз коре ба фардо намон,

Чӣ донӣ, ки фардо чӣ гардад замон?²

Зи дил ишқи покат чӣ сон меравад?

Ба шир омадаст он, ба ҷон меравад³.

Доир ба мансубияти зарбулмасалу мақолҳо ба воҳидҳои фразеологӣ олимони забоншиносони ватаниву хориҷӣ андешаҳои гуногун доранд.

Хуллас, дар кори таҳқиқотии мазкур, дар пайравии профессор М.Н.Азимова дохил намудани зарбулмасалу мақолҳоро ба воҳидҳои коммуникативӣ ҷобили дастгир аст.

Ҳамин тавр, донишмандони зарбулмасалу мақолҳо барои амиқтар дарк намудани маъно ва истифодаи бамавқеи он дар нутқ кӯмак расонида, дар таъмини ҳусни баён чун яке аз омилҳои муҳим мусоидат менамояд.

Дар боби дуҷуми диссертатсия таҳти унвони **“Сохтори морфологии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ”** сохтори морфологии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва истифодаи ҳиссаҳои нутқ дар онҳо нишон дода шудааст.

Дар зербоби якуми боби дуҷуми диссертатсия **“Мавқеи исм ва сифат дар таркиби зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ”** дараҷаҳои

¹ Панду андарзо аз «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣи Румӣ. – Душанбе: Интишороти ҶДММ Паёми ошно, 2007. – 104 с.

² Бегмадова С., Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ-англисӣ-русӣ. Хучанд, 2016. – С.207

³ Ҳамон ҷо, С. 115

истифодаи исм ва сифат дар забони зарбулмасалҳои ҳар ду забон таҳлил гардида, инчунин, истифодаи ин ду ҳиссаҳои нутқи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ барои ифодаи муносибатҳои гуногун ҳаллу фасли худро ёфтааст.

Дар забонҳои мавриди муқоиса исмҳои конкрет ва маънӣ ба таври васеъ дучор мешаванд.

A beggar can never be bankrupt; Silence gives consent; Ноумедӣ кори шайтон аст; Қадрӣ озодиро асир медонад.

Дар зарбулмасалҳои исмҳои маънӣ шакли сохти аниқ надоранд, онҳоро дидан ва шуморидан имконнопазир аст, онҳоро танҳо ҳис кардан мумкин аст. Истифодаи исмҳои хос низ дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда дида мешаванд, ки онҳо барои номбаркунии предмет ва ягон субъекти алоҳида хизмат менамоянд.

Since Adam was a boy¹; Дастархони Алибою обрӯи Валибой².

Дар сарчашмаҳои грамматикӣ забони англисӣ ду шакли падежӣ муайян карда шудааст: падежи умумӣ (the common case) ва падежи соҳибӣ (the possessive case). Дар зарбулмасалҳои англисӣ низ истифодаи ин гуна падежҳо мушоҳида намудан мумкин аст.

Dogs that put up many hares none³.

A fool's tongue runs before his wit⁴.

Таҳлили зарбулмасалҳои имконият медиҳад, ки гурӯҳҳои асосии семантикӣ исмҳои ҷудо намоём: а) маъноӣ хешутаборӣ; б) маъноӣ зоонимӣ; в) маъноӣ фитонимӣ; г) маъноӣ соматизмӣ.

Ҷадвали 1.

Ифодаи маъноҳои гуногуни бо исм ифодашуда дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Гурӯҳҳои семантикӣ исм	Забони англисӣ	Забони тоҷикӣ
Маъноӣ хешутаборӣ	15 – 1,5%	12 – 1,2%
Маъноӣ зоонимӣ	119 – 11,9%	45 – 4,5%
Маъноӣ фитонимӣ	31 – 3,1%	9 – 0,9%
Маъноӣ соматизмӣ	73 – 7,3%	28 – 2,8%
Дигар маъноҳо	762 – 76,2% (аз 1000 зарбулмасал)	306 – 30,6% (аз 400 зарбулмасал)

Ҳамчунин, дар ин зербоб қорбурди исм ва сифат, дар забони англисӣ ва тоҷикӣ бо махсусияти худ бо мисолҳои амиқ таҳлил карда шудааст, ки дар диссертатсия ба таври муфассал маълумот дода шудааст.

Дар зербоби дуюм “**Мавқеи ҷонишинҳо дар системаи зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ**” ҷонишинҳо ва намудҳои он дар забонҳои

¹ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С. 58

² Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Тоҷидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – 77 с.

³ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С.25

⁴ Ҳамон ҷо, С. 7

мавриди муқоиса нишон дода шуда, роҳҳои истифодаи онҳо дар зарбулмасалу мақолҳои ин ду забон таҳлил гардидааст.

Дар забони зарбулмасалу мақолҳо ҷонишинҳои мисли исм фаровон истифода бурда мешаванд, зеро дар ҷумла онҳо одатан ба ҷойи исм кор фармуда мешаванд. Онҳо мавҷудияти зинда, предмет, пайдоиш, миқдор ишора мекунад, лекин онҳоро номбар намекунад. Дар зарбулмасалҳои забонҳои мавриди муқоиса ҷонишинҳои шахсӣ (*I, he, we, they, it; ман, мо, ту, онҳо, ӯ*) ва ишоратӣ (*this, that, those; ин, он, ҳамон, ҳамин, инҳо, онҳо*) бағоят зиёд мебошанд: *He is not poor that has little, but he that desires much*¹; *Ту нӯшоқро таҳ дор, вай туро маҳ дорад*²; *That's a horse of another colour*³; *Ин баландиҳо аз бекаландиҳо*⁴.

Дар қатори ҷонишинҳои шахсӣ ва ишоратӣ, истифодаи ҷонишини номуайянии забони англисӣ дар зарбулмасалу мақолҳо васеътар мебошанд. *One man's meat is another man's poison*⁵; *None but the brave deserves the fair*⁶.

Зарбулмасалҳои дучор мешаванд, ки дар онҳо ҷонишинҳои номуайяни дар шакли мураккаб, мисли “*everybody*”, “*nothing*” қарор дошта, онҳо вазифаҳои мубтадо, пурқунандаро иҷро менамоянд. *Everybody's business is nobody's business*⁷; *Much ado about nothing*⁸. Дар зарбулмасалҳои мазкур “*everybody, anything, nobody, everything, nothing*” ҷонишинҳои номуайянии мураккаб мебошанд, ки онҳо аз ду ҷузъ (элемент) таркиб ёфтаанд: *every + thing, every + body, no + thing, no + body*. Онҳо дар вазифаҳои мубтадо, пурқунанда ва муайянқунанда меоянд.

Истифодаи ҷонишинҳоро дар зарбулмасалҳо таҳлил намуда, зикр менамоем, ки онҳо дар вазифаи мубтадою пурқунанда (мисли исм) ва дар вазифаи муайянқунанда (чун сифат) меояд, мисол: *Агар хоҳӣ, рози туро надонад ба дӯст мағӯ, ки ӯ ҳам дӯсте дорад*⁹. Дар зарбулмасали мазкур ду ҷонишин дида мешавад: “*туро*” пурқунандаи бевосита ва “*ӯ*” мубтадо мебошад.

Зербоби сеюм “**Мавқеи шумора ва зарф дар таркиби зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ**” унвон дошта, дар он намудҳои шумора ва зарф дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса собит гаштааст.

Дар забони зарбулмасалҳо ҳамаи намудҳои шумораҳоро дучор шудан мумкин аст. Шумора ҳиссаи номии нутқ буда, дар забонҳои мавриди муқоиса ба миқдор ё тартиби предметҳои олами моддӣ далолат намуда, ба миқдорию

¹ Ҳамон ҷо, С.36

² Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С.174

³ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С.60

⁴ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С.100

⁵ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С.53

⁶ Ҳамон ҷо, С.35

⁷ Ҳамон ҷо, С.29

⁸ Ҳамон ҷо, С.50

⁹ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С. 22

тартибӣ ҷудо мешаванд. Дар зарбулмасалу мақолҳои ҳар ду забон шумора зиёд дучор намешаванд. Таҳлили маводи фактологии забони англисӣ нишон дод, ки дар зарбулмасал ва мақолҳо бештар шумораи микдории “one” истифода шудааст ва инро дар мисолҳои зерин дида метавонем: *One fire drives out another*¹; *Як тирӯ ду нишон*².

Дар ҳар ду забон рақами “ҳафт” – рақами рамзист. “Рақами ҳафт – рақами муқаддас эълон шуда буд ва ба он хосиятҳои сеҳрнокро мансуб медонистанд”. Мисол: *In the seventh heaven*³; *Ҳафт бор чен куну як бор бур*⁴.

Баъзе зарбулмасалҳо дар таркиби худ зарфҳоеро доранд, ки қобилияти васеи маъноҳоро доранд. Дигар зарфҳо дар забони муосир аломати ҳаракати аниқ ё дигар аломатро ифода менамояд, лекин дар забони зарбулмасалҳо бисёр шаклҳо мақсади авваларо иҷро намекунанд, балки аломати умумии амалро ифода менамояд. *Borrowed garments never fit well*⁵; *Баъд аз тӯй назора назан*⁶.

Дар натиҷаи таҳлили забони зарбулмасалҳо гурӯҳҳои семантикии зарфҳо ҷудо кардан мумкин аст, ки ифодакунандаи маънои абстрактӣ ва умумигаштаи аломати амал ва ё дигар аломатро ифода менамояд, ки инҳо: 1) зарфи замон, 2) зарфи макон, 3) зарфи тарзи амал 4) зарфи микдору дараҷа мебошанд.

Таҳқиқи маводи фактологӣ нишон медиҳад, ки зарфи макон дар зарбулмасалҳо асосан бо пешояндҳои “in” ва “at” дар забони англисӣ ва дар забони тоҷикӣ “аз”, “дар” ва “ба” сохта мешаванд. *When at Rome, do as the Romans do*⁷; *Мард бошӣ дар майдон*⁸.

Боёд қайд кард, ки дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса зарфҳо хеле зиёд ба назар мерасанд, алалхусус зарфҳои замон ва макон фаровон истифода бурда мешаванд.

Зербоби чорум “**Истифодаи феъл дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ**” истифодабарии феълҳо дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашавандаро дар назар дошта, дар он роҳу васоити ифодаи амал ва тарзи иҷрои он тавассути феъл нишон дода шудааст.

¹ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С.55

² Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С.204

³ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С. 43

⁴ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С. 221

⁵ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С. 22

⁶ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С. 49

⁷ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С. 74

⁸ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С.117

Ифодаи зарбулмасалу мақолҳо қариб ки бе истифодаи феъл имконнопазир мебошад, зеро аксарияти зарбулмасалу мақолҳо хабар доранд, ки он бисёртар бо феъл ифода ёфтааст. *Blind loses his cane once*¹.

Маводи таҳқиқоти мазкур нишон медиҳанд, ки бисёртар шакли танҳо ва масдар шаклҳои паҳншудатарини феъл мебошанд. Дар забони англисӣ қариб дар ҳамаи зарбулмасалу мақолҳо феълро вохӯрдан имконпазир аст ва онҳо дар шакли сиғаҳои хабарӣ амрӣ вохӯранд. Онҳо дар ҳамаи замонҳои феълӣ дучор мешаванд².

Аз натиҷаи таҳқиқ бармеояд, ки замонҳои ҳозираи феълӣ дар зарбулмасалҳои англисӣ хеле зиёд мебошанд, лекин замони гузаштаи феъл хеле кам мебошад. *Good clothes open all doors*³. Аз мушоҳида хулосае баровардан мумкин аст, ки феъл дар замони ҳозира бениҳоят назаррас мебошад, ин шоҳиди он аст, ки зарбулмасалу мақолҳо хусусияти дидактикӣ ва насихатомезӣ дошта, барои ифодаи фаъолияти меҳнат, ҳаракат, ҳолати ҷисмонӣ ва рӯҳӣ, фаъолияти ҳиссиёт ва тағйироти ҳолат истифода карда мешаванд. *Actions speak louder than words*⁴.

Замони гузаштаи феъл (Past Indefinite Tense) дар зарбулмасалҳои англисӣ ба амале ишора мекунад, ки одатан, доимо дар мисоли ягон далел ва воқеа рӯй медиҳад. *Care killed the cat*⁵; *Аз пешу ман деги сиёҳа гузаронидааст*⁶.

Таҳлили “Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ -англисӣ - русӣ” – и С. Бегматова зарбулмасалҳое, ки дар онҳо феъл, ки дар замони оянда омадааст, ҷамъоварӣ шудааст. Инчунин, аз **1173** (4,9%) зарбулмасалу мақол **49** адади он феъл дар замони оянда истифода шудааст. Ин далели он аст, ки зарбулмасалҳо замони ояндаи феъл камтар дучор мешавад. *One hand will not wash another for nothing*⁷; *Айб нақун, ки худат сурх мешавӣ*⁸.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи тадқиқи забони зарбулмасалҳо яқинан гурӯҳҳои семантикии феълҳои ифодаи амалро ҷудо намудан мумкин аст: феълҳои фаъолият ё машғулият, феълҳои амали ҷисмонии конкретӣ, феълҳои амалҳои физиологӣ, феълҳои ҳаракатҳои эҳсосӣ, феълҳои дарккунӣ, феълҳои нутқ, феълҳои тафаккур.

Дар зербоби панҷуми боби дуюми рисола “**Мавқеи ҳиссаҳои номустақили нутқ дар таркиби зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ**” ба таҳқиқи ҳиссаҳои номустақили нутқ дар зарбулмасал ва

¹ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С. 22

² Раджабова, М.М. Структурно – семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках. дисс. ... кан. филол. наук. – Худжанд, 2010. – с.13

³ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С. 33

⁴ Ҳамон ҷо, С. 13

⁵ Ҳамон ҷо, С. 58

⁶ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С. 30

⁷ Бегматова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ-англисӣ-русӣ / С. Бегматова. – Душанбе, “Эр-граф”, 2022. – С. 118

⁸ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С. 35

мақолҳои забонҳои муқоисашаванда бахшида шудааст. Ҳиссаҳои номустақили нутқ гурӯҳи калимаҳост, ки барои ифодаи муносибат байни мафҳумҳои калимаҳои муҳим ва барои пайвасти онҳо хизмат менамояд. Баъзе онҳо аъзои ҷумла шуда метавонанд. Ба ҳиссаҳои номустақили нутқ пешояндҳо, пайвандакҳо, ҳиссаҷа ва нидо дохил мешаванд.

Дар зарбулмасалҳои ҳарду забон ҳиссаҳои номустақили нутқ хеле фаровон истифода бурда мешаванд. *Brevity is the soul of wit*¹. Дар мисоли овардашуда пешоянди “of” истифода бурда шудааст, ки он дар забони англисӣ ягон маънои луғавӣ надорад ва мисли пасванди падеж барои алоқаманд кардани ҷӣ исм бо исми дигар ё ҷонишин хизмат мекунад, яъне “of” исми “soul”-ро бо “wit” алоқаманд кардааст ва дар мисоли дуюм “parent”-ро бо “safety” алоқаманд намуда, ибораи “soul of wit” ва “parent of safety” – ро ташкил додааст. Инчунин, дар зарбулмасалҳо пешояндҳои мураккаб дида мешаванд, ки онҳо пешояндҳои “without” ва “within” буда, аз ду компонент сохта шудаанд: *with + out*, *with + in* ва онҳо низ муносибати синтаксисии исмҳоро ифода менамоянд.

*Fair without, foul (false) within*².

Пешояндҳо дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ низ хеле фаровон буда, онҳо дорои маънои грамматикӣ мебошанд. *Хурс мулло мешавад аз зарби ҷӯб*³.

Пешоянди “ба”, асосан, самти амал ва ё ҳаракатро нишон медиҳад, аммо вобаста ба семантикаи феълу исм ва мазмуни умумии ҷумла тобишҳои масоҳагӣ, объектӣ ва замонири низ нишон медиҳад⁴.

*Фоли нек бизан ба ҳар коре*⁵.

Пайвандакҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ низ мувофиқи маъно ва вазифаашон ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешаванд: пайваस्तкунанда ва тобеъкунанда⁶. *Judge not of men and things at first sight*⁷; *Қаҷ шину суханро рост гӯй*⁸.

Маводи фактологӣ нишон дод, ки ҳам пайвандакҳои пайваस्तкунанда ва ҳам пайвандакҳои тобеъкунанда дар зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ истифода гашта, пайвандакҳои пайвасти “but”, “and” ва пайвандакҳои тобеъкунандаи “when”, “if” ва дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ пайвандаки пайваस्तкунандаи пайиҳами “ва” ва “- у” ду ҷумлаи содаи баробархуқуқро пайваст менамоянд. Лек зарбулмасалҳои тоҷикӣ асосан бо

¹ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С. 22

² Ҳамон ҷо, С. 30

³ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С. 183

⁴ Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. – С. 238

⁵ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С.178

⁶ Гордон, Е.М. Грамматика современного английского языка / Е.М. Гордон. И.П. Крылова. – М.: Высшая школа, 1974. – С.314

⁷ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С.45

⁸ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С.107

воситаи аломати “,” (оҳанг) пайваст карда мешаванд. Дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ аз пайвандаҳои тобеъкунанда, павандаҳои “ки”, “агар”, “гар” хеле зиёд истифода бурда мешаванд.

Ҳиссаҷаҳои “just”, “even”, “too”-и забони англисӣ вазифаи таъкидӣ доранд ва онро дар мисолҳои зерин дида метавонем: *Just as the twig is bent, the tree is inclined*¹; *Even reckoning makes long friends*²; *Never too much of a good thing*³.

Ҳиссаҷаҳои “not”, “no” инкорро ифода мекунанд ва онҳоро дар зарбулмасалу мақолҳо бештар дучор шудан мумкин аст: *Great barkers are not bitters*⁴; *Fine words butter no parsnips*⁵.

Дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ҳиссаҷаҳо камтар ба назар мерасад танҳо ҳиссаҷаи инкории “на” бештар дида мешавад: *На тоқати гармо ва на тоқати сармо*⁶.

Нидо дар забони муосири тоҷикӣ барои ифодаи таачҷубу ҳайрат, хашму ғазаб, афсӯс, тарсу ваҳм ва дигар эҳсосоти ҳиссиётҳои мухталифи инсонӣ хизмат мекунад. Ҳар як халқу миллат вожаҳои нидовии худро дорад. Дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ танҳо нидои мурочиати “э”, “эй” истифода шудааст. *Эй хоҷа. Туро ба моли дунё ҳавас аст, ҳар чанд худо дод, нагуфтӣ ки бас аст*⁷; *Э табъи тез, ту бар ман бало шудӣ*⁸.

Боби сеюми диссертатсия ҳамчун “**Сохтори синтаксисии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ**” номгузорӣ шуда, он аз се зербоб иборат мебошад.

Дар зербоби якум таҳти унвони “**Зарбулмасалу мақолҳо дар шакли чумлаҳои сода дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ**” роҳу васоити истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар шакли чумлаҳои сода дар ду забон нишон дода шудааст.

Чӣ тавре ки маълум аст, чумлаҳои содаро аз рӯи мақсади гуфтор метавон ба чунин намудҳо ҷудо кард: чумлаи содаи ҳикоягӣ, инкорӣ, саволӣ ва амрӣ. *Чумлаҳои содаи ҳикоягӣ* дар зарбулмасалҳои англисӣ бағоят бисёр ба назар мерасанд, лек дар забони тоҷикӣ бошад, бисёртар чумлаҳои мураккаб дида мешаванд. Дар онҳо ҷонишин ба вазифаи мубтадо меояд. Масалан: *A cat may look at a king* .- “Нигоҳ кардан ба ҳеч кас манъ нест (яъне нигоҳ холис аст ва онро манъ кардан имконнопазир аст)”. Зарбулмасалҳо дар шакли *чумлаҳои амрӣ* дар забонҳои мавриди муқоиса хеле назаррас мебошанд ва он беасос нест, чунки зарбулмасалҳо дар намуди чумлаи мазкур

¹ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С.45

² Ҳамон ҷо, С. 27

³ Ҳамон ҷо, С. 52

⁴ Ҳамон ҷо, С. 33

⁵ Ҳамон ҷо, С.30

⁶ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С130

⁷ Ҳамон ҷо, С. 200

⁸ Ҳамон ҷо, С. 200

хусусияти пандомезиву дидактикӣ доранд. *One today is worth two tomorrow.* - *Кори имрӯзаро ба фардо нагузор*¹.

Намуди зарбулмасалҳои ҷумлаҳои саволӣ дошта дар забони англисӣ хеле каманд ва аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки дар забони тоҷикӣ зиёдтар ба назар мерасад ва он бисёртар дар шакли саволу ҷавоб воমেҳӯрад. *Can't the leopard change his spots? Аз устод беустод ба шогирдаш чӣ афтод*²?

Зарбулмасалу мақолҳои, ки аз саволу ҷавоб иборатанд:

Кӯса чӣ металабад? – Риш.

Дев киро занад? – Муфлисро.

Ҷадвали 2.

Намуди ҷумлаҳои сода	Забони англисӣ	Забони тоҷикӣ
Ҷумлаи ҳикоягӣ	341 – 34,1%	417 – 41,7%
Ҷумлаи амрӣ	69 – 6,9%	27 – 2,7%
Ҷумлаи саволӣ	5 – 0,5%	13 – 1,3%
Ҳамагӣ:	500	500

Аз рӯи меъёри мавҷуд будан ё набудани сараъзоҳояш ҷумлаҳоро дар забони англисӣ ва ҳам тоҷикӣ ба ҷумлаҳои яктаркиба ва дутаркиба ҷудо мекунанд, ки зарбулмасалҳо низ ба намуди чунин ҷумлаҳо омада метавонанд. *A wolf in sheep's clothing*³. Ин ҷумлаи яктаркиба буда, сараъзош “*a wolf*” дар вазифаи мубтадо мебошад ва хабар надорад.

Дар ҷумлаи содаи дутаркиба ҳар ду сараъзои ҷумла, ҳам мубтадо ва ҳам хабар дида мешавад. *Hunger breaks a stone wall*⁴. *Саг дар хонаи соҳибаш шер аст*⁵.

Ҷумлаҳои эллиптикӣ. Дар забони англисӣ зарбулмасалу мақолҳои дучор мешаванд, ки ба монанди “*Out of sight – out of mind; Аз дида дур*⁶.” ҷумлаи нопурраро бо партофташавии хабари ҷумла соҳибанд. Таҳлили маводи тадқиқотӣ нишон дод, ки дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои эллиптикӣ 25% ва дар забони англисӣ 7%-ро ташкил медиҳад.

Ҷумлаи бешаҳси номуайян, ки дар он мубтадо субъекти реалиро ҷудо менамояд, аммо он ба қадри кофӣ муайян нест, аз ин рӯ он бо ҷонишини номуайянии шахсии “*one*” ифода мешавад: *One can't please everyone*⁷; *One good turn deserves another*⁸.

Дар зербоби дуюм “**Зарбулмасалу мақолҳо дар шакли ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ**” унвон гирифта,

¹ Бегматова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ-англисӣ-русӣ / С. Бегматова. – Душанбе, “Эр-граф”, 2022. – С.174

² Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Тоҷиддинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С.32

³ Бегматова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ-англисӣ-русӣ / С. Бегматова. – Душанбе, “Эр-граф”, 2022. – С.131

⁴ Ҳамон ҷо, С. 132

⁵ Ҳамон ҷо, С. 217

⁶ Ҳамон ҷо, С. 68

⁷ Ҳамон ҷо, С. 148

⁸ Ҳамон ҷо, С. 209

зарбулмасалу мақолҳо дар намуди ҷумлаҳои мураккаби пайваст таҳлил гардида, ҳалли онҳо аз тарафи муҳаққиқ нишон дода шудааст.

Дар зарбулмасалҳо ҷумлаҳои мураккаб бисёртар барои ифодаи ягон фикре, ки дар аввал яке аз аъзоҳои ҷумлаи сода буда, баъд ба ҷумлаи пайрав табдил меёбад, истифода бурда мешаванд. Зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар шакли ҷумлаҳои мураккаб омада метавонанд.

А.М.Пешковский шакли ҷумлаҳои мураккаби бепайвандакро ҳамчун намуди тағйирёфтаи ҷумлаҳои мураккаби пайвандакдор меҳисобад. Ба андешаи ӯ, маъно дар ҷумлаҳои пайвандакдор бо пайвандакҳо ва калимаҳои пайвандакӣ ифода карда мешаванд ва дар ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак бошад, оҳангҳои хос ифода карда мешавад, яъне оҳанг пайвандакҳо ва калимаҳои пайвандакиро иваз менамояд¹.

Ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак хоси зарбулмасалхост. Сабаб он аст, ки дар зарбулмасалҳо бисёри вақт ягон ҳодиса, амал, муқоиса ва тазод карда мешавад ё оид ба чӣ кор кардан ё накардан маслиҳат дода мешавад. *Eat with pleasure, drink at measure*²; *Easy come, easy go*³.

Аз нуқтаи назари муносибати байни ҷумлаҳои мураккаби пайваст, дар чунин намуди ҷумлаҳо чаҳор намуди пайвасткунӣ дида мешаванд, ки онҳоро дар зарбулмасалу мақолҳо низ дарёфтани мумкин аст: паиҳамӣ (копулятивӣ); ҷудой; хилофӣ; сабабу натиҷавӣ.

Зарбулмасалҳои забонҳои мавриди муқоиса дар намуди ҷумлаҳои мураккаби пайваст метавонанд бо воситаи пайвандакҳо: паиҳамӣ - “and”, “but”, “not only”, “but also”, “as well...as”, “neither... nor”, “both...and”, “nor”, “ва (y)”, “аммо”, “вале”, “лекин”, “на фақат”, “танҳо”; ҷудой - “or”, “otherwise”, “or else”, “either...or” ва ё худ, “вагарна”, “хоҳ...хоҳ”, “ё...ё”; хилофӣ - “but”, “yet”, “still”, “nevertheless”, “however”, “аммо”, “вале”, “лекин”; сабабу натиҷавӣ - “for”, “so thus”, “therefore”, “so that”, “accordingly”, “then” ва муодили онҳо дар забони тоҷикӣ “бинобар он”, “бинобар ин”, “аз ин рӯ”, “барои ҳамин”, “пас” ифода гардад.

*Every man for himself, and God for us all*⁴.

*Барои кор кардан доништан даркор, барои доништан – хондан*⁵.

*Speech is silver, but silence is gold*⁶.

*Гарчӣ дур аст, вале рост аст*⁷.

¹ Пешковский, А.В. Русский синтаксис в научном освещении / А.В. Пешковский. – изд. 8 –е. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С. 419-421

² Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С. 27

³ Ҳамон ҷо, С. 27

⁴ Ҳамон ҷо, с. 28

⁵ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С. 45

⁶ Бегматова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ-англисӣ-русӣ / С. Бегматова. – Душанбе, “Эр-граф”, 2022. – С. 56

⁷ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С.62

Ҳамин тавр, дар зарбулмасалу мақолҳои ба шакли ҷумлаҳои мураккаби пайваст омада чор гурӯҳи пайвандакҳо истифода бурда мешаванд, инчунин **намудҳои алоқаҳои семантикии зеринро** дидан мумкин аст:

Ҷадвали 3

НАМУДҲОИ АЛОҚА	ПАЙВАНДАКҲО
1. Алоқаи баръакси хилоф	but, while
2. Алоқаи хилофӣ – маҳдудӣ	But
3. Алоқаи пайвасту натиҷа	and then
4. Алоқаи пайвасту нисбӣ	And

Дар зербоби сеюм **“Зарбулмасалу мақолҳо дар шакли ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ”** зарбулмасалу мақолҳо дар намуди ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва тобишҳои маъноии онҳо таҳлил гардидаанд.

Зарбулмасалу мақолҳо дар намуди ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар ҳар ду забон дучор мешаванд. Ин намуди ҷумла чунин сохторест, ки он аз ду ҷиҳат гурӯҳҳои предикативӣ таркиб меёбад, ки онҳо муносибати тарафайни синтаксисӣ надоранд, балки яке тобеи дигар мебошад. Алоқаи синтаксисии байни онҳо бо пайвандакҳои тобеъкунанда сурат мегиранд ва ҳар яки онҳо пайвандакҳои мутаносиби худро доранд, мисли *“since”, “when”, “after”, “before”, “till”, “until”, “as”, “as soon as”, “while”*¹.

Дар фонди зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҷумлаҳои пайрави мубтадо, муайянкунанда, пуркунанда ва ҷумлаҳои пайрави ҳол вомехӯранд.

*What is bred in the bone will come out in the flesh*².

Дар мисоли боло *“What is bred in the bone”* ҷумлаи пайрав буда, вазифаи синтаксисии мубтадоро иҷро карда, ҷумлаи пайрави мубтадо ҳисоб мешавад, ки хабараш *“will come out”* аст, яъне ки сарҷумлаи ҷумлаи содаи аввал маҳсуб мешавад.

Таҳқиқ нишон дод, ки аз ҷиҳати ифодаи маъно ҷумлаҳои пайрави мубтадо якхела нестанд. Тобишҳои маъноии ҷумлаи пайрави мубтадо ба муносибати қисматҳои он, ба тарзи ифодаи сарҷумлаи ва ҷумлаи пайрав вобаста мебошад³ дар зарбулмасалҳо тобишҳои маъноии сабаб, натиҷа, шарт ва объектиро дучор шудан мумкин аст.

Дар зарбулмасалҳо дар шакли ҷумлаи пайрави пуркунанда низ одатан ҷумлаи пайрав пас аз сарҷумла ҷойгир шуда, бо сарҷумла тавассути пайвандакҳои *“that”, “who”, “what”, “if”, “whether”* ва дар забони тоҷикӣ бошад, пайвандакҳои *“ки”, “чӣ”, “ое”* ва ғайра алоқаманд мешавад.

*It is an ill bird that fouls its own nest*⁴.

*Замини касба дарахт нашинон, ки овози табар меояд*¹.

¹ Усмонов, К. У. Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / К. У. Усмонов. – Хучанд, 2017. – с.342

² Бегмадова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ-англисӣ-русӣ / С. Бегмадова. – Душанбе, “Эр-граф”, 2022. – С.118

³ Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. – с.118

⁴ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С.44

Дар зарбулмасалу мақолҳои дар намуди ҷумлаи пайрави пуркунанда низ тобишҳои мақсад, сабаб ва натиҷа дучор мешаванд.

Зарбулмасалу мақолҳоро дар забонҳои мавриди муқоиса бо истифодаи **ҷумлаи пайрави муайянкунанда** ягон сифати сарҷумларо муайян менамояд ва одатан калимаҳои пайваस्तкунанда ё пайвандакҳои мубтадои ҷумлаҳои пайрав “*who*”, “*whose*”, “*which*”, “*that*”, “*as*”, ки муодили тоҷикии он “*ки*” мебошад, дучор шудан мумкин аст.

*Handsome is that handsome does*².

*He works best who knows his trade*³.

*Ҳаргиз нахӯрад об замине, ки баланд аст*⁴.

Аз рӯи маънои грамматикиашон **ҷумлаҳои пайрави ҳолро** ба якҷанд навъҳо ҷудо мекунанд, лекин дар таҳқиқоти мазкур, зарбулмасалу мақолҳоро дар шакли ҷумлаҳои пайрави ҳоли замон, макон ва шарт тадқиқ менамоем. Зарбулмасалҳо ба шакли ҷумлаҳои пайрави ҳоли замон омада, ба хабари сарҷумла тобеъ шуда, вақти баргузори амал ё ҳолати субъекти сарҷумларо ифода менамоянд. Он бо сарҷумла тавассути пайвандакҳои зерин алоқаманд мегардад: дар забони англисӣ: “*when*”, “*after*”, “*since*”, “*before*”, “*till*”, “*as soon as*”, “*directly*”; ва дар забони тоҷикӣ: “*вақте ки*”, “*баъд аз он ки*”, “*ҳангоме ки*”, “*ҳамин ки*”, “*пеш аз он ки*”. Пайвандакҳо аз рӯи сохтор сода ва таркибӣ шуда метавонанд, ки “*when*”, “*after*”, “*since*”, “*before*”, “*till*”, “*directly*” пайвандакҳои сода ва “*as soon as*”, “*вақте ки*”, “*баъд аз он ки*”, “*ҳангоме ки*”, “*ҳамин ки*”, “*пеш аз он ки*” пайвандакҳои таркибӣ мебошанд.

*We never know the value of water till the well is dry*⁵.

*Oak may fall when reeds stand the storm*⁶.

*Баъд аз он ки булбул парид, хоҳ нола кунад, хоҳ не*⁷.

*Баъд аз мурдан гиря суд надорад*⁸.

Ҳамин тариқ, таҳлили зарбулмасал ва мақолҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ дар шакли ҷумлаҳои мураккаби пайваст собит менамояд, ки дар онҳо пайвандакҳои пайиҳами “*and*” ва “*but*” бисёртар истифода бурда мешаванд, лекин дар забони тоҷикӣ бошад, зарбулмасалҳо бо пайвандакҳои пайваस्तкунанда кам дида мешаванд ва асосан алоқаи беафванд дар онҳо дида мешавад, яъне ду ҷумлаи сода бо воситаи оҳанг пайваст карда мешаванд.

Хулоса

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ

¹ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С.94

² Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С.34

³ Ҳамон ҷо, с. 40

⁴ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С.215

⁵ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – С.73

⁶ Ҳамон ҷо, С.54

⁷ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – С.49

⁸ Ҳамон ҷо, С.49

Зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва ҳам тоҷикӣ дар даври замонҳои гуногуни таърихӣ ва дар байни табақаҳои гуногуни аҳоли пайдо шуда, маҳзани забонии санъати халқӣ, урфу одат, анъана ва расму оинро инъикос мекунад. Зарбулмасалу мақолҳо аз ҷумлаи он навъҳои фолклоранд, ки дар дараҷаи нисбатан баланди афкори бадеии халқ ташаккул ёфта, дар ҳаёти маънавӣ ва руҳии мардум мавқеи муҳимро ишғол намудаанд. Зарбулмасалу мақолҳо омилҳои зиёди пайдоиш доранд ва аз ин сабаб ҷиҳатҳои гуногуни ҳаёти инсонро инъикос менамоянд. Дар марҳалаи ҳозираи инкишофи афкори паремиологӣ зарурати бодикқат таҳлил намудани зарбулмасалу мақолҳои халқҳои алоҳида, махсусан онҳое ба миён омадааст, ки то ин дам мавриди таҳқиқ камтар омӯхта шудаанд.

Оид ба зарбулмасалу мақолҳо забоншиносони хориҷиву ватанӣ фикру мулоҳизаҳои гуногун баён намуданд, гурӯҳе аз онҳо зарбулмасалу мақолҳоро ба воҳидҳои фразеологӣ коммуникативӣ дохил менамоянд. Дар пайравӣ ба олимони забоншиносони ватанӣ Ҷ. Мачидов, М.Н. Азимова, М.М. Раҷабова зарбулмасал ва мақолҳоро ба воҳидҳои фразеологӣ дохил намудем.

Зарбулмасалу мақолҳо аз ҳамдигар фарқ доранд: зарбулмасал кӯтоҳ, дар нутқ устувор буда, чун қоида, ибораи услубӣ муташаккил буда, хусусияти тарбиявӣ ахлоқӣ дорад, ки дар таҷрибаи чандинасраи халқ сабт шудааст, шакли ҷумлаи комилро низ дорост. Мақол бошад, гуфтори кӯтоҳтар, ки аксаран хусусияти тарбиякунандагӣ дорад ва бар хилофи зарбулмасал нақшаи асли (на маҷозӣ)-ро дорост.

Дараҷаи омӯзиши зарбулмасалу мақолҳо гуногун мебошанд. Дар забонҳои муқоисашаванда, асосан, семантика, моҳият, ғоя, муҳтаво ва истифода дар адабиёти бадеӣ зиёдтар ба назар мерасад вале сохтори грамматикӣ зарбулмасал ва мақолҳо камтар таҳқиқ гаштаанд. Таҳқиқи моро бошад, бештар истифодаи ҳиссаҳои нутқ ва намудҳои ҷумла дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса дар бар мегирад.

Аз ин сабаб, мо кӯшиш намудем, натиҷаҳоеро, ки дар таҳлили сохтори морфологӣ ва синтаксисии зарбулмасал ва мақолҳо, ки ба даст овардаем, метавон ба таври зерин баррасӣ намоем.

Таҳлили сохтори морфологӣ нишон дод, ки зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ хусусиятҳои хоси худро доранд ва дар онҳо қариб ҳамаи ҳиссаҳои нутқ истифода бурда мешаванд.

1.Исм дар зарбулмасалҳо предметро ба маънои васеътарини калимаҳо номбар мекунад. Он дар забони зарбулмасалҳо ҳиссаи калонтарини нутқ ба ҳисоб рафта, дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ фаровон истифода бурда мешаванд. Дар зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса исм намудҳо, шакл ва функцияҳои якхеларо дорад. Инчунин, исмҳои хос низ дар забони зарбулмасалҳо дучор гаштаанд, ки онҳо тадриҷан дар зарбулмасалҳо ҷиҳати умумигаштаро ифода менамоянд. Зарбулмасалҳои ҳар ду забони муқоисашавандаро ба гурӯҳҳои асосии зерини семантикӣ - маъноӣ бо исм ҷудо намудан мумкин аст: а) маъноӣ ҳешутаборӣ; б) маъноӣ зоонимӣ; в) маъноӣ фитонимӣ; г) маъноӣ соматизмӣ. Ҳамаи ин гурӯҳҳои семантикӣ

дорои маънои умумигашта буда, на ба як шахсият, балки ба ҳамагон нигаронида шудааст. Дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ падеж истифода намешаванд, зеро хоси забони тоҷикӣ нест.

2. Дар забони зарбулмасалҳои ҳар ду забон сифат унсури сохтори ҳатмӣ мебошад, ки сифатҳои асосии предметро ифода мекунанд ва ё бо исм зич алоқаманд мешаванд. Дар зарбулмасалҳои ҳар ду забон дараҷаҳои одӣ ва қиёсии сифат фаровон мавриди истифода гаштаанд, дараҷаи олии сифат бошад, на он қадар зиёд дучор мешавад. Таҳлили зарбулмасал ва мақолҳо бо истифодаи сифатҳо ба чунин гурӯҳҳои семантикӣ, ки хусусиятҳои гуногунро ифода менамоянд, ҷудо карда мешаванд: аломати ранг, ҳаҷм, физиологӣ, синнусолӣ, ақлӣ, хислатҳо, этикӣ ва ҷамъиятӣ.

3. Ҷонишинҳо дар зарбулмасалҳо ба сурати умумӣ ишора мекунанд ё мансубияти умумиро нишон медиҳанд. Ҷонишинҳои забони англисӣ назар ба ҷонишинҳои забони тоҷикӣ дар зарбулмасалу мақолҳо зиёдтар мавриди истифода қарор гирифтаанд. Аз таҳлили зарбулмасалҳои ҳар ду забони муқоисашаванда бармеояд, ки ҷонишинҳои исмӣ, аз ҷумла ҷонишинҳои шахсӣ, ҷонишинҳои номуайяни, ҷонишинҳои соҳибӣ, махсусан ҷонишинҳои соҳибии “*you*”, “*his*”, “*its*” дар фонди зарбулмасалҳои англисӣ фаровон мебошанд. Истифодаи ҷонишинҳои саволӣ, нафсӣ-таъкидӣ бошад, дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ кам дучор мешаванд. Ҷонишинҳои ишоратӣ низ дар забони зарбулмасалҳои ҳар ду забон хеле назаррас мебошанд, ки ин аз он шаҳодат медиҳад, ки чунин намуди ҷонишинҳо нисбат ба шахсу ғайришахс бетафовут истеъмол мешавад.

4. Истифодаи шумораҳо дар забони зарбулмасалҳои ҳам англисӣ ва ҳам тоҷикӣ назаррас мебошанд ва нақши ба шумора хос набударо иҷро мекунанд, ки ин аз сабаби образнокии тасвир ва ифодаи маънои умумигашта мебошад. Шумора дар зарбулмасалҳо ба предмети олами моддӣ далолат менамояд, ки дар онҳо ҳам шумораҳои миқдорӣ ва ҳам тартибӣ дида мешаванд. Истифодаи рақамҳо дар зарбулмасалҳо бо ягон урфу одат, анъанаҳо ва воқеаҳои гузаштаи халқ вобастагӣ дошта, ягон хосиятҳои сеҳрнок, рақамҳои рамзиро тасвир мекунанд. Шумораҳои “*ҳафт*, *чил*, *сад*” дар зарбулмасалҳо шумораҳои рамзӣ буда, ба ривоятҳои қадимӣ, муъҷизаҳову объектҳои сеҳрнок пайвастагӣ доранд.

5. Зарф чун ҳиссаи мустақили нутқ дар забони зарбулмасалҳои ҳар ду забон хеле зиёд ба назар мерасад. Фонди зарбулмасалҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ гувоҳӣ медиҳад, ки зарфҳо ба маъноҳои замонӣ, фазой, сифатӣ ва миқдорӣ маънои аслии худро гум карда, тобиши маънои умумигаштаро пайдо мекунанд. Бинобар ин онҳо замон, макон, тарзи иҷрои амалро на дар як фосолаи муайяни вақт, балки дар умум ишора менамоянд, ки ин хусусияти асосии истифодаи онҳо дар зарбулмасалу мақолҳо мебошанд, дар дараҷаҳои одӣ ва қиёсӣ воҷеҳӯрад. Дар натиҷаи таҳқиқи зарбулмасалу мақолҳои мавриди муқоиса гурӯҳҳои семантикии зарфҳо низ ҷудо намуда шудаанд, ки онҳо ифодакунандаи маънои абстрактӣ ва умумигаштаи аломати амал ва ё дигар аломат, амали замон, макон, тарзи амал, миқдору дараҷа мебошанд.

Маводи забон шаҳодат медиҳанд, ки ҳам забони англисӣ ва ҳам забони тоҷикӣ зарфҳои замон, макон, миқдору дараҷа ва тарзи амал, ки ба таҷрибаи ҳаётӣ, макон ва замони воқеияти амал вобастагӣ доранд, фаровон истифода бурда мешаванд.

6. Истифодаи феъл дар зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ фаровон мебошад, дар офаридани маънои умумӣ, (яъне ба ҳамагон тааллуқ доштани гуфторро ифода мекунад) бо семантикаи он алоқаи зич дорад. Дар ифодаи маънои умумӣ категорияҳои самт, замон ва шахс нақши бузург доранд. Дар зарбулмасалҳои англисӣ феълҳои ёридиҳанда (*to be, to have*) ва феълҳои модалии (*can, must, shall, should, would*) бағоят зиёд воমেҳӯранд, онҳо дар шакли инкор низ истифода бурда мешаванд. Феълҳо дар забони зарбулмасалу мақолҳо дар замони ҳозира, гузашта ва оянда, шакли фоил ва мафъул (бештар мафъул) дучор мешаванд. Аз мушоҳидаҳо ба чунин ақидае омадан мумкин аст, ки замони ҳозира ва гузаштаи феъл дар фонди захиравии зарбулмасалҳои англисӣ хеле зиёд мебошанд, лек замони ояндаи феъл бошад, кам ба назар мерасад. Дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ бошад, замони ояндаи феъл хеле маъмул ва такрорёбанда мебошад. Он дар зарбулмасалҳо далелҳои аниқро номбар мекунад. Дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ шаклҳои феълӣ дар се сиға истифода бурда мешавад: сиғаи хабарӣ, сиғаи шартию хоҳишмандӣ (аорист) ва сиғаи амрӣ. Инчунин як қатор гурӯҳҳои семантикии феълҳоро дар зарбулмасалҳои забонҳои мавриди муқоиса дучор гаштем, ки инҳо феълҳои фаъолият ё машғулият, амали ҷисмонии конкретӣ, амалҳои физиологӣ, ҳаракатҳои эҳсосӣ, дарккунӣ, нутқ ва тафаккур мебошанд.

7. Дар забони зарбулмасалҳои ҳар ду забон дар баробари ҳиссаҳои мустақили нутқ, ҳиссаҳои номустақили нутқ низ мавриди истифода гаштаанд, ки онҳо барои пайвасти муносибат байни мафҳумҳои калимаҳои муҳим хизмат менамоянд. Инҳо пешояндҳо, пайвандакҳо, ҳиссача ва нидо мебошанд, ки аз онҳо дар забони зарбулмасалҳо пайвандакҳову пешояндҳо васеъ, лек ҳиссача ва нидо камтар мавриди истифода гаштаанд.

8. Дар ҳар ду забон пешояндҳои сода ва мураккаб дар зарбулмасалҳо дучор мешаванд, ки аз он пешоянди сода фаровонтар буда, дар забони англисӣ *“in”, “to”* ва забони тоҷикӣ *“аз”, “ба”, “дар”, “то”, “бо”* мебошанд. Пешояндҳои мураккаби *“within”, “without”* дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ба назар мерасанд. Инчунин дар забони зарбулмасалҳои тоҷикӣ пасоянди *“-ро”* низ мавҷуд аст, ки истифодаи он хеле назаррас мебошад.

Дар фонди зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҳар ду гурӯҳи пайвандакҳо – пайваस्तкунанда ва тобеъкунанда мавриди истифода мебошанд. Пайвандакҳои пайваस्तкунандаи пайиҳам, хилофӣ, ҷудой ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ фаровон истифода бурда мешаванд. Инчунин дар зарбулмасалҳо пайвандакҳои тобеъкунанда низ дучор мегарданд, ки онҳо ҷумлаи пайравро бо сарҷумла тобеъ менамоянд. Пайвандакҳои тобеъкунандаи *“ки”*-и забони тоҷикӣ ва *“what”, “that”*-и забони

англисӣ дар зарбулмасалҳои ҳар ду забон хело назаррас мебошанд, ки инҳо одатан ҷумлаҳои пайравро ба сарҷумла тобеъ менамоянд. Аз мушоҳидаҳо ба чунин ақидае омадан мумкин аст, ки пайвандакҳо воситаи алоқаи калимаҳо ва ҷумлаҳо мебошад ва дар забони зарбулмасалҳо фаровон мебошанд. Маводи ҷамъовардаи мо собит менамоянд, ки пайвандакҳои пайваस्तкунанда ва тобеъкунанда дар зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифода шуда, пайвандакҳои пайвасти “*but*”, “*and*” ва пайвандакҳои тобеъкунандаи “*when*”, “*if*” ва дар намуди тоҷикӣ бошад, пайвандакҳои пайваस्तкунандаи “-у”, “*лекин*”, “*аммо*”, “*вале*”, “*ва*” ду ҷумлаи содаи баробархуқуқро пайваст менамояд. Бояд гуфт, ки зарбулмасалҳои тоҷикӣ асосан ба воситаи “,” (*оҳанг*) пайваст карда мешаванд. Пайвандакҳои тобеъкунандаи “*that*” ва муодилии тоҷикии он “*ки*”, “*агар*”, “*гар*” хеле зиёд кор фармуда мешаванд.

Дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҳиссаҷаҳоро низ дуор шудан мумкин аст, ки он дар забони англисӣ “*no*” ва дар забони тоҷикӣ “*на*” мебошад ва он барои инкори ягон амал, ҳодиса, воқеа истифода бурда мешавад.

Нидо дар зарбулмасалҳои забони тоҷикӣ дучор шуда, барои ифодаи тааҷҷубу хайрат, хашму ғазаб, афсӯс, тарсу ваҳм ва дигар эҳсосоти ҳиссиётҳои мухталифи инсонӣ хизмат мекунад. Дар забони англисӣ нидо камтар истифода бурда мешавад.

9. Ҷанбаи синтаксисии зарбулмасалу мақолҳо мавриди таваҷҷуҳ аст, зеро ҳар як зарбулмасал як баёнияи мукамал буда, тибқи қонунҳои забонҳои мазкур тарҳрезӣ шудааст. Дар зарбулмасалу мақолҳои ҳар ду забон сохторҳои намудҳои мавҷуданд, ки хоси забонҳои муқоиса мебошанд.

Зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мавриди тадқиқ дар намуди ҷумлаҳои гуногун дучор мешаванд. Аз рӯи сохтор онҳо ба ҷумлаҳои сода ва мураккаб ҷудо карда шудаанд. Бояд қайд кард, ки қисми асосии зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷумлаҳои сода ташкил ёфтаанд, алалхусус ин дар забони тоҷикӣ зиёд дучор мешаванд, ки зиёда аз 60%-и фонди зарбулмасалҳоро ташкил медиҳанд. Зарбулмасалҳо дар намуди ҷумлаҳои сода ба ҷумлаҳои содаи ҳикоягӣ, амрӣ, саволӣ, яктаркиба ва дутаркиба ва ҷумлаҳои содаи бешахс вомехӯранд.

Аз рӯи маводи ҷамъоварда (картотека аз 500 зарбулмасал иборат) ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар зарбулмасалҳои ҳар ду забони мавриди муқоиса истифодаи ҷумлаҳои ҳикоягӣ чунинанд: забони англисӣ - 34,1%, забони тоҷикӣ - 41,7% мебошад. Фаровонии зарбулмасалҳо дар намуди ҷумлаҳои амрии забони англисӣ дида мешаванд, ки нисбат ба забони тоҷикӣ зиёдтар аст: забони англисӣ - 6,9%, забони тоҷикӣ - 2,7%. Истифодаи ҷумлаҳои саволӣ дар забони тоҷикӣ - 1,3% мебошад, лек дар картотекаи ҷамъовардаи англисии мо зарбулмасалҳо дар намуди ҷумлаҳои саволӣ 2 адад 0,2% дучор гаштанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар забони зарбулмасалҳои англисӣ ҷумлаҳои ҳикоягӣ ва амрӣ хеле назаррас мебошанд; сабаб он аст, ки онҳо хусусияти насихатомӯзиву пандомӯзӣ дошта, ба

хамагон дар умум ишора менамоянд ва ин ҳолат дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ низ дида мешавад. Ҷумлаҳои саволи дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ ба тарикӣ саволу ҷавоб низ омада метавонанд ва онҳо асосан характери хабарӣ доранд.

Зарбулмасалҳо дар забонҳои муқоисашаванда дорои шакли ҷумлаҳои содаи яктаркиба, дутаркиба ва бешахс низ мебошанд, ки онҳоро мо дар қори таҳқиқоти худ низ таҳлил намудаем. Дар фонди зарбулмасалҳои англисӣ зарбулмасалҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки онҳо хабар надоранд, лекин ҳиссаҳои “no” вазифаи хабарро иҷро менамоянд: *No song, no supper*.

Аввалан, зарбулмасалу мақолҳои характери баёнотӣ доранд ва аз ин сабаб на ҳама вақт мубтадоро талаб мекунанд, сониян, дар забони тоҷикӣ шахсу шумора бо воситаи хабари номӣ ва бандҳои хабарӣ ифода карда мешаванд, ки иштироки мубтадо дар ҷумла шарт нест. Қисми зиёди ҷумлаҳои содаи яктаркибаро ҷумлаҳои номӣ ташкил медиҳанд. Тазаккур бояд дод, ки дар забони тоҷикӣ қоидаҳои ҷойгиршавии аъзои ҷумла метавонанд ба осонӣ вайрон карда шаванд, ки ин хилофи забони англисӣ мебошад. Дар забони тоҷикӣ тартиби калима нисбат ба забони англисӣ озодтар мебошанд.

10. Таҳлили маводи фактологӣ собит менамояд, ки дар зарбулмасалҳои ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ низ истифода бурда шудаанд. Намуди ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар зарбулмасалҳои бисёр ба назар мерасанд. Дар забони зарбулмасалҳои англисӣ бепаивандакӣ аҳён вомехӯранд, лек дар забони тоҷикӣ бошад, бепаивандакӣ хеле назаррас буда, ҷумлаҳо ба воситаи оҳанг ва маъно бо ҳам пайваст мешаванд.

Аз нуқтаи назари муносибати байни ҷумлаҳои пайвасткунанда чаҳор намуди пайвасткуниро дучор гаштем, ки онҳоро дар забони зарбулмасалҳои англисӣ тоҷикӣ ҳам дарёфтем: пайихамӣ, хилофӣ, ҷудой ва сабабу натиҷа.

Дар забони зарбулмасалҳои англисии дар намуди ҷумлаҳои мураккаби пайваст буда, асосан пайвандҳои пайихамии “but” ва “and” фаровон истифода гаштаанд, лек дар забони тоҷикӣ бошад, алоқҳои бепаивандак дида шудааст, ду ҷумлаи баробархуқуқ бо воситаи оҳанг пайваст гаштааст. Инчунин дар зарбулмасалу мақолҳои дар шакли ҷумлаҳои мураккаби пайваст омада, чор гурӯҳ алоқҳои семантикии пайвандҳои истифода шудаанд, ки ифодагари онҳо пайвандҳои зерин мебошанд: алоқҳои хилофӣ, хилофӣ-маҳдудӣ, пайвасту натиҷа ва пайвасту нисбӣ.

11. Зарбулмасалу мақолҳои дар шакли ҷумлаҳои мураккаби тобеъ низ дучор шудаанд, ки дар онҳо ҷумлаҳои пайрав ба воситаи пайвандҳои тобеъкунанда ё ин ки бепаивандак ба сарҷумла тобеъ гаштаанд. Ҷумлаи пайрави мубтадо дар забони зарбулмасалҳои тавассути пайвандҳои ҷонишинӣ пайваст шудааст. Дар зарбулмасалҳои англисии намуди ҷумлаҳои пайрави мубтадо истифодаи ҷонишини нисбии “that” хеле назаррас мебошад.

Аз ҷиҳати ифодаи маъно ҷумлаҳои пайрави мубтадо якхела нестанд, аз ин сабаб дар зарбулмасалҳои чунин тобишҳои маъноиро дарёфтани мумкин аст: тобиши натиҷа, тобиши шарт, тобиши сабаб, тобиши объектӣ.

Ҷумлаи пайрави пуркунанда низ дар забони зарбулмасалҳои вучуд дорад, ки он одатан пас аз сарҷумла ҷойгир мешавад ва ба сарҷумла бо воситаи

пайвандакҳои “*that*”, “*who*”, “*what*”, “*if*”, “*whether*” ва дар забони тоҷикӣ “*ки*, *чи*, *оё*” алоқаманд мешаванд. Дар намуди ҷумлаҳои пайрави пуркунанда низ тобишҳои маъноии сабаб, мақсад ва натиҷа дида шудаанд.

Дар ҷумлаи пайрави муайянкунанда дар зарбулмасалҳо одатан калимаҳои пайваस्तкунанда ё пайвандакҳои мубтадоӣ ҷумлаи пайрав мегарданд, ки асосан хоси забони англисӣ мебошад, пайвандакҳо ҳам чун воситаи алоқа ва чун мубтадои ҷумлаи пайрав хизмат мекунанд. Дар забони тоҷикӣ бошад, ҷумлаи пайрав ягон аъзои сарҷумла (мубтадо ё пуркунанда) – ро муайян менамояд.

Ҷумлаи пайрави ҳол ва намудҳои он низ дар зарбулмасалҳои забонҳои мавриди муқоиса истифода гашта, ягон аъзои сарҷумларо, ки бо феъл, сифат ё зарф ифода мешавад, муайян менамояд ва ба замон, макон, шарт, натиҷа ё дигар хосиятҳои амалу аломат далолат менамояд ва дар ҳар ду забон пайвандакҳои тобеъкунанда мутаносибан кор фармуда мешаванд.

Мавриди тазаккур аст, ки агар зарбулмасалҳо фикри умумигаштаро баён намоянд, ҳам сарҷумла ва ҳам ҷумлаи пайрав мубтадо ва хабар дорад, агар хусусияти тавсиявӣ дошта, насихат ё панд омӯзонанд, он гоҳ сарҷумла одатан оҳанги амрӣ дошта, шакли ҷумлаи амрӣро дорад.

Маҷмуан, аз таҳқиқи муқоисавии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ метавон хулосае кард, ки сохтори грамматикӣ онҳо (яъне аз ҷиҳати морфологӣ ва синтаксисӣ) баробари умумият фарқиятро низ соҳиб мебошанд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар заминаи таҳқиқоти анҷомпазирӯфта чунин тавсияҳои илмӣ бо мақсади такмили омӯзиш ва таҳлили хусусиятҳои грамматикӣ зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва рушди соҳаи забоншиносӣ пешниҳод карда мешавад:

1. Таҳқиқи мавзӯи мазкур маводи назарии забоншиносии муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикиро ғайб менамояд. Он ба илми забоншиносии муқоисавии муосири тоҷик маводи арзандаи назариявӣ маҳсуб доништа мешавад.

2. Натиҷаҳои таҳқиқоти зеринро метавон ҳамчун мавод дар корҳои таҳқиқотӣ ва дар таҳияи барномаҳо ё коркарди масъалаҳо, ки бо таҳқиқоти хусусиятҳои муқоисавии зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои гуногуннизом алоқаманданд, истифода кард.

3. Барои мутахассисони соҳаи забоншиносии муқоисавӣ натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд ҳамчун раҳнамо дар ҳалли муаммоҳои сохтории зарбулмасалу мақолҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хизмат кунанд.

4. Диссертатсияи мазкурро ҳангоми тадриси фанҳои грамматикаи назарӣ, типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, китобу дастурамалҳои дарсӣ аз фанҳои зикршуда, метавон чун аёният истифода кард.

5. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкурро метавон ҳангоми омӯзиши забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар муассисаҳои таълимӣ ҳамчун васоити такмили ҳусни баён ва малакаи грамматикӣ истифода бурд.

6. Барои муҳаққиқоне, ки дар соҳаи забоншиносӣ таҳқиқоти муқоисавӣ анҷом медиҳанд, кори мазкур метавонад, ҳамчун маводи назариявӣ ва амалӣ хизмат расонад.

7. Таҳқиқоти сохтори грамматикии зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон дод, ки дар таҳқиқи масоили мазкур ҷанбаҳои зиёде ҳанӯз мавҷуданд, ки пажӯҳиши алоҳидаро тақозо менамоянд. Бинобар ин, бо назардошти муҳимияти пажӯҳиши сохтори грамматикии зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ метавон ба таҳлили ҷанбаҳои дигари мавзуи мазкур даст зад.

8. Дар асоси таҳқиқоти мазкур маълум гардид, ки зарбулмасалу мақолҳо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ мавқеи махсусро ишғол намуда, онҳо дар забон дорой вазифаҳои муҳими илмӣ мебошанд.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶҶИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

А). Мақолаҳои дар маҷаллаҳои тақризшаванда, ки аз тарафи ҚОА назди Президенти ҶТ тавсия шудаанд:

[1-М]. Азизова, З.Ш. Ифодаи баъзе маъноҳои асосӣ бо ёрии исму сифат дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.Ш. Азизова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. - №6. – С. 107 – 112. ISSN: 2413-516.

[2-М]. Азизова, З.Ш. Зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар намуди ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобӣ / З.Ш. Азизова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. - №2. – С. 48 – 55. ISSN: 2413-516.

[3-М]. Азизова, З.Ш. Зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар шакли ҷумлаҳои сода / З.Ш. Азизова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. - №4. – С. 107 – 112. ISSN: 2413-516.

[4-М]. Нематуллоева М.Н., Азизова, З.Ш. Ифодаи амал ба воситаи феъл дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.Ш. Азизова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих. – Душанбе, 2023. - №3. – С. 73-78. ISSN: 2226-9355

Б). Мақолаҳо дар дигар маҷаллаю маҷмуаҳои илмӣ:

[5-М]. Нематуллоева, М.Н., Азизова, З.Ш. Истифодаи исм ва сифат дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ / М.Н. Нематуллоева, З.Ш. Азизова // *Аз Ҳазорчашма то Чикаго: маҷмуаи маводи конференси илмӣ – амалӣ бахшида ба 70-солагии номзади илмҳои филологӣ, дотсент Бойматов А.Б.* – Хучанд: Меъроҷ, 2018. – С. 170 – 172.

[6-М]. Азизова, З.Ш. Роҷеъ ба истифодабарии ҷонишинҳо дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.Ш. Азизова // *Маводи конференси илмӣ бахшида ба “Солҳои 2019 – 2021 - Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва*

- хунарҳои мардумӣ”, иҷрои “Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар ҚТ барои давраи то соли 2030” ва “70 – солагии дотсенти кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ Неъматуллоева М. Н.”. – Хучанд, 2019. - С. 124 – 129.
- [7-М]. Азизова, З.Ш. К вопросу о морфологических особенностях пословиц и поговорок / З.Ш. Азизова // Межвузовский научный конгресс. – М.: «Высшая школа»: научные исследования, 2019. - С. 82 -84
- [8-М]. Азизова, З.Ш. К вопросу об употреблении глагола в пословицах английского языка / З.Ш. Азизова // Международный научно-практическая конференция «Новые информационные технологии как основа эффективного инновационного развития». - Екатеринбург, 2020. - С. 149-151
- [9-М]. Азизова, З.Ш. К вопросу об использовании местоимений в пословицах и поговорках английского языка / З.Ш. Азизова // Международный научный форум «Наука и инновации – современные концепции». – М., 2020. - С. 40 -43.
- [10-М]. Азизова, З.Ш., Азизова, З.Ш. (магистрант) Сочинительные союзы и их виды в пословицах и поговорках английского языка / З.Ш. Азизова, З.Ш. Азизова. // Международная научно-практическая конференция «Научные исследования в условиях цифровизации: мировой опыт и национальные приоритеты». - Магнитогорск, 2020. - С. 122-125.
- [11-М]. Азизова, З.Ш. Оид ба сохтори грамматикии зарбулмасалу мақолҳои бо ҷумлаҳои сода ифодашуда / З.Ш. Азизова // Масоили мубрами забоншиносии типологӣ, германӣ ва методикаи таълими забонҳои хоричӣ. - Хучанд, 2020. - №10. - С. 33 – 38.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН
ХУДЖАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АКАДЕМИКА БОБОДЖОНА ГАФУРОВА**

На правах рукописи

**УДК 802.0+809.155.0
ББК 81.2 Англ +81.2 Тадж
А-37**

АЗИЗОВА ЗАРИНА ШАВКАТОВНА

**СОПОСТАВЛЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ
ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ
ЯЗЫКАХ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени доктора философии (PhD),
по специальности 6D021300 – Языкознание (6D021302 – Сравнительно-
историческое, типологическое и сопоставительное языкознание)

ХУДЖАНД – 2023

Диссертация выполнена на кафедре фонетики и лексикологии английского языка государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова».

Роҳбари илмӣ:

Нематуллоева Мавлуда Негматовна - кандидат филологических наук, доцент кафедры фонетики и лексикологии английского языка Худжандского государственного университета имени Б.Гафурова

Муқарризи расмӣ:

Джамshedов Парвонахон – доктор филологических наук, профессор кафедры иностранных языков Национальной Академии Таджикистан
Азизова Мастона Ҳамидовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры дипломатии и политики Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Ведущая организация:

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрав

Защита диссертации состоится «03» февраля 2024 года в 13-00 на заседании диссертационного совета 6Д.КОА-036 при Таджикском международном университете иностранных языков имени Сотима Улугзода (734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. улица Мухаммадиева, 17/6).

С содержанием диссертации можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода (734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6) и на сайте www.ddzt.tj

Автореферат разослан « ___ » _____ 2024 года

Учёный секретарь

диссертационного совета,

кандидат филологических наук, доцент

Хасанова. Ш.Р.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ И УСЛОВНЫХ ЗНАКОВ

1. автореф. - автореферат
2. англ. - английский
3. и т.д. - и так далее
4. ХГУ - Худжандский государственный университет
5. др. - другие
6. дис... канд. филол. наук - диссертация кандидата филологических наук
7. ВАК - Высшая аттестационная комиссия
8. ГОУ - Государственное образовательное учреждение
9. С. / с. - страница / страницы
10. тадж. - таджикский
11. т. - том
12. г. – город

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования Пословицы и поговорки являются один из тех видов фольклора, который сформировался на относительно высоком уровне художественного мышления народа и занимает важное место в духовной жизни народа. К достоинствам этого жанра относятся великие и прекрасные мысли и идеи, выражение покоя и зрелости глубоких жизненных смыслов, расширение мысли, философских размышлений, умозаключений, мудрости и искусства речи. По этой причине пословицы всегда привлекают внимание людей науки и литературы и имеют большое влияние на чувства и мышление людей.

Пословицы и поговорки – это произведение устного творчества народа. Трудно сказать точное время возникновения пословиц. Пословица – это не простое изречение, а выражение мнения народа. Она показывает оценку людьми жизни и наблюдение за их мыслями. Не все изречения могут быть пословицами, пословицами являются только те изречения, которые соответствуют образу жизни и мыслям многих людей. Пословица не спорит и не доказывает, она лишь уверенно подтверждает или опровергает сказанное. Мысль, выраженная в пословице, есть твердая истина. Пословица закрепляется в памяти человека, и человек не может ее вспомнить без причины, точно так же, как при высказывании в конкретных ситуациях речи обнаруживается тождество пословиц.

Пословица, как выдающийся образец ораторского искусства, делает речь оратора впечатляющей, а текст художественного произведения, а также произведения писателей привлекательными, поэтому она широко используется в устной и художественной литературе.

Для выражения понятия пословицы таджики используют термины “масал - притча”, “матал – притча”, “андарз – совет, наставление”, , “зарбулмасал – пословица”, “қавли бузургон - изречение великих людей” и другие. Исследования последних лет показали, что жанр пословиц развивается в тесной связи с народной мудростью, загадкой, поговорками и стихами.

Следует отметить, что пословицы и поговорки координирует с фразеологией в некоторых отношениях с устойчивыми словосочетаниями и метафорическими выражениями. И пословицы и поговорки, и фразеологические единицы относительно устойчивы, имеют более метафорическое значение, приобрели утонченную форму и входят в состав языка. Семантические и стилистические оттенки пословиц и поговорок определяются в тексте. Употребления того или иного фразеологизма требуют определенные случаи и ситуации. Неправильное употребление снижает ценность слов, но есть разница в употреблении пословиц и фразеологических единиц. Фразеологические единицы представляют понятие и часто являются синонимом слова, пословицы и поговорки выражают законченную мысль. Если фразеологические единицы представляют собой устойчивые метафорические словосочетания, то пословицы представляют собой

устойчивые метафорические предложения, имеющие глубокие философские и социальные значения, выражающие важные бытовые, нравственно-воспитательные мысли, житейские выводы, принимающие различные метафорические оттенки, имеющие простые, незаурядные и привлекательные образы, и употребляется в речи как неоспоримое доказательство, и является важным средством иллюстрации и выражения для подтверждения идеи.

По наблюдению специалистов в области фразеологии, этот жанр, то есть пословицы и поговорки, является важным источником совершенствования и развития фразеологии. Устойчивые словосочетания и метафорические выражения иногда дорабатываются и превращаются в предложения, обогащая коллекцию народных пословиц и литературный язык.

До последних лет специалисты жанра пословиц и поговорок – паремиологи больше внимания уделяли изучению темы и идеи пословиц, т.е. значению идейного содержания, и меньше внимания уделяли художественному или образному и мелодийному содержанию пословиц. Образы и мелодии пословиц таджикского народа тесно связаны с историей нашего народа, имеют реальную основу, изображают и отражают характер и общественную жизнь трудящихся масс.

В основе идейно-художественного содержания пословиц лежит сопоставление и противопоставление образов: хорошего и плохого, положительного и отрицательного и т.п.

Древнейшие пословицы содержат символы неживого и живого мира, флоры и фауны. Этим двум темам принадлежит четверть всего потребления изображений и звуков. Основным объектом изображения, исследования и обсуждения жанра пословицы является человек и общественная жизнь. Образ и значение этой темы в жанре пословиц развивается больше, чем прежде, постепенно расширяя свой охват и занимая важное положение.

В целом народные пословицы и поговорки эволюционируют, а это событие, в свою очередь, свидетельствует о непрерывном и постепенном развитии некоторых древних жанров народного устного творчества. Как мы уже упоминали, содержание, значение, идея пословиц и поговорок изучены фольклористы, но мало изучен их грамматический строй, как в английском, так и в таджикском языке. Также данная проблема не изучена в сравнительном плане, именно эта проблема доказывает актуальность выбранной темы.

Степень изученности темы. В современном языкознании ученые и исследователи опираясь в древние произведения создали ряд исследований для развития этого направления.

Здесь, прежде всего, можно указать исследование таджикских лингвистов. В таджикском языкознании таких как, М. Фозилов¹, Б. Тилавов²,

¹ Фозилов М. Фарханги зарбулмасал, макол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. –и Чилди 2, – Душанбе, Ирфон. 1976. - 579с.

² Тилавов, Б.Суханҳои дилафрӯз / Б. Тилавов. – Душанбе.: Дониш – 1973. – С. 23

Я.И. Калонтаров¹, Х. Маджидов², М.Н. Азимова³, М.М. Раджабова⁴, О.Ш. Игболов⁵ и другие проводили исследования о пословицах и поговорках.

Б.Тилавов в своей работе «Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок» исторически классифицировал пословицы и поговорки и изучил их семантические и структурные особенности⁶.

Я.И. Калонтаров в своей книге «Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими» перевел их с русского на таджикский и наоборот. В переводческой практике очень распространен так называемый транслитерационный способ передачи слов и конструкций, связанных с названиями предметов и понятий, характерных для данной страны и народа. Все основные произведения таджикских и советских писателей переведены на русский язык. В прозе современных таджикских писателей видное место занимают яркие пословицы с глубоким смыслом, сложившиеся в повседневной жизни народа. Пословицы и поговорки являются такими же выразительными художественными средствами, помогающими создать литературный образ и индивидуализировать персонажи оригинала⁷.

Таджикский лингвист М. Фозилов в своей работе «Словарь таджикско-персидских пословиц, поговорок и афоризмов» (т. 1) говорит о пословицах и поговорках: «Художественная литература бывает двух видов, то есть устная литература и книжная литература, и таджикские пословицы и поговорки также бывают двух видов: устные пословицы и поговорки, и книжные или литературные пословицы и поговорки. Устные пословицы и поговорки – это те, о которых говорили по всей стране и за ее пределами на диалекте того же региона. Литературные пословицы и поговорки – это те, которые используются в литературных, научных, политических и текущих медийных произведениях. Эти два типа пословиц и поговорок очень близки друг к другу. Литературные пословицы и поговорки, появление которых связано с возникновением литературного языка, в основном начинались с устных пословиц и поговорок, и с течением времени они изменились по структуре и содержанию, в результате чего между ними возникла разница. М. Фозилов указывает, что пословицы и поговорки отражают мировоззрение и мнение народа⁸.

В работе «Фразеология современного таджикского языка» известный таджикский языковед Х. Маджидов опирается на близость науки

¹ Калонтаров, Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими / Я.И. Калонтаров. – Ирфон 1965. – С.18-19

² Маджидов, Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Х. Маджидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.

³ Азимова, М.Н. Сопоставительно – типологические исследования фразеологической системы таджикского и английского языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 2006. – с.98

⁴ Раджабова, М.М. Структурно - семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках. дисс. ... кан. филол. наук. – Худжанд, 2010. – с.11

⁵ Игболов, О. Ш. Лексико-семантический анализ особенностей пословиц и поговорок в таджикском и английском языках (на материале Маснави Ма'нави Джалолуддина Руми). дисс. канд. филол. наук. – Душанбе, 2017. – с.16

⁶ Тилавов, Б.Суханҳои дилафрӯз / Б. Тилавов. – Душанбе.: Дониш – 1973. – С. 23

⁷ Калонтаров, Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими / Я.И. Калонтаров. – Ирфон 1965. – С.18-19

⁸ Фозилов, М. Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо / Муллоҷон Фозилов. – Душанбе: Дониш, 1973. – с.3

паремиологии к образно-устойчивым единицам и не отрицает того факта, что фразеологические единицы возникают из пословиц и поговорок или из паремиологической мудрости. Он отмечает, что некоторые из пословиц при переводе теряют разное смысловое и композиционное значение и переходят в разряд фразеологических единиц.

Пословицы и поговорки в сопоставительном плане были исследованы в научных трудах отечественных лингвистов как М.Н. Азимова, М.М. Раджабова, О.Ш. Игболов, Н.З. Парвояева и другие.

В своей работе «Семантическая классификация фразеологизмов таджикского и английского языков» профессор М.Н. Азимова выделяет среди фразеологизмов пословицы и поговорки и обращает особое внимание на виды связи их компонентов. Она включает пословицы и поговорки в коммуникативные фразеологические единицы и говорит, что они выступают в основном в виде сложных предложений¹.

Монография профессора М.Н. Азимовой «Сравнительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского и английского языков» представляет собой комплексный научный анализ структуры и семантических признаков фразеологических единиц двух генетически близких языков – таджикского и английского, которые принадлежат к аналитическому типу.

Данная работа призвана способствовать развитию универсальной теории сравнительно-типологического анализа фразеологической системы английского и таджикского языков.

С учетом достижений лингвистической науки по-новому уточняются теоретические вопросы изучения фразеологической системы таджикского и английского языков.

В своей работе исследователь впервые показал различную классификацию таджикских и английских фразеологических единиц, в которой используется метод моделирования грамматического строя фразеологических единиц сопоставляемых языков, устанавливаются их основные типы и подтипы, описываются конструкции со сравнительными терминами, а также определяется межъязыковая сочетаемость между структурными конструкциями фразеологических единиц в сопоставляемых языках. Также подробно проанализирован вопрос формирования фразеологического фонда в сравниваемых языках, и отмечено, что фразеологический фонд языков обогащается как за счет исконных фразеологических единиц, так и за счет принятых фразеологических единиц.

В данной работе особое внимание уделяется организации грамматического строя и структурно-семантическим особенностям фразеологических единиц английского и таджикского языков. В целом научные труды М.Н. Азимовой считаются одним из важнейших научных исследований в области английского и таджикского языкознания,

¹ Азимова, М.Н. Сопоставительно – типологические исследования фразеологической системы таджикского и английского языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 2006. – с.98

отражающие закономерность и основные черты фразеологических единиц в сопоставляемых языках.

Появление столь масштабного монографического исследования в области сопоставительного языкознания по фразеологии является большим достижением таджикского языкознания.

Исследователь М.М.Раджабова в своей диссертационной работе «Структурно-семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках» обратила внимание на семантическую структуру коммуникативных фразеологических единиц и дала следующее определение пословицам: пословицы – это короткое, устойчивое изречение, которое по структуре является простым или сложным предложением и обычно имеют воспитательные особенности, а так же рифмованное и образное содержание и употребляются в готовом виде¹.

О.Ш. Игболов излагает лексико-семантический анализ таджикских и английских пословиц и поговорок в «Маснави Маънави» Джалалуддина Руми. Он также высказывает свое мнение о происхождении и употреблении пословиц и поговорок, их включении во фразеологию и их логической природе в «Маснави Маънави». Пословицы и поговорки, так или иначе относящиеся к разным предметам искусства и профессии Дж. Руми широко используется в «Маснави Маънави»².

Все толковые словари, изданные за эти годы, посвящены фразеологизмам, пословицам и поговоркам английского и таджикского языков. Например, в книге А. Мамадназарова (опубликованного в 2007 г.) содержится 500 пословиц³, а в издании 2015 г. содержится 1000 пословиц и поговорок⁴, которые отвечают требованиям времени и приветствуются читателями.

В то же время зарубежные исследователи, такие как В.В. Виноградов⁵, Л.Г. Пермяков⁶, В.П. Аникин⁷, В.П. Жуков⁸, А.А.Молотков⁹, А.В. Кунин¹⁰, И.Н. Гермогенова¹¹, Е.П. Платонова¹², Р.А. Майтиева¹ другие провели

¹ Раджабова, М.М. Структурно-семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках. дисс. ... кан. филол. наук. – Худжанд, 2010. – с.11

² Игболов, О. Ш. Лексико-семантический анализ особенностей пословиц и поговорок в таджикском и английском языках (на материале Маснави Маънави Джалалуддина Руми). дисс. канд. филол. наук. – Душанбе, 2017. – с.16

³ Мамадназаров Абдусалом “Фарханги англисӣ - тоҷикӣ”: Душанбе, ЧДММ “Эр - граф”, 2007, 1079 с.

⁴ Мамадназаров Абдусалом “Фарханги англисӣ - тоҷикӣ”: Душанбе, ЧДММ “Эр - граф”, 2015, 1015 с.

⁵ Виноградов, В.В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения // Вопросы языкознания / В.В. Виноградов.–1954. - №1

⁶ Пермяков, Г.Л. Основы структурной паремиологии / Г.Л. Пермяков. – М.: Наука, 1988. – 240 с.

⁷ Аникин, В.П. Пословицы и поговорки народов Востока / В.П. Аникин. – М.: Восточная литература, 1961. – 736 с.

⁸ Жуков, В.П. О словаре пословиц и поговорок // Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков. – М.: Русский язык. 1991.

⁹ Молотков, А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Л.: Наука, 1977. – 283 с.

¹⁰ Кунин, А.В. Некоторые вопросы английской фразеологии // Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. – М.: Советская Энциклопедия, 1967. – 300 с.

¹¹ Гермогенова, И.Н. Трансформация древнерусских переводных изречений в пословицы и поговорки. дис. на соис. уч. степ. канд. фил. наук. Санкт – Петербург. 2007. – 247 с.

¹² Платонова, Е.Н. Грамматические средства создания обобщённого значения в языке пословиц. дис. канд. филол. наук. – М., 2011. – 197 с.

фундаментальные исследования, которые могут быть положены в основу применения этого направления.

В английском языкознании о пословицах и поговорках А. Тейлор², Х. Коллис³ и другие провели исследование.

Связь исследования с программами (проектами) или научными темами.

Диссертационное исследование непосредственно связано с Государственной программой совершенствования и преподавания русского и английского языков в Республике Таджикистан на период до 2030 года (постановление Правительства Республики Таджикистан №438 от 30.08.2019)

Выводы, полученные в результате исследования, могут способствовать дальнейшему развитию образовательных программ в области языкознания и переводоведения. Предмет исследования данной темы находится в рамках направлений научно-исследовательской работы кафедры фонетики и лексикологии английского языка Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова.

ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования – сравнить грамматический строй английских и таджикских пословиц и поговорок с точки зрения морфологии и синтаксиса, определить их изоморфизм и алломорфизм.

Для достижения данной цели были поставлены следующие задачи:

- изучение, анализ и рассмотрение теоретического материала английских и таджикских пословиц и поговорок;
- определение морфологической структуры английских и таджикских пословиц и поговорок;
- определение синтаксической структуры пословиц и поговорок сопоставляемых языков;
- выявление изоморфизма и алломорфизма в системе пословиц и поговорок английского и таджикского языков;
- прийти к обоснованным научным выводам на основе исследованного материала.

Объектом исследования является грамматические особенности пословиц и поговорок английского и таджикского языков.

Предметом (тема) данного исследования является анализ грамматической структуры пословиц и поговорок в сопоставляемых языках.

Теоретические основы исследования. Теоретико-методологические основы диссертации опираются на достижениях таких таджикских, российских и английских ученых как М. Фозилов, Х.М. Маджидов, Я.И. Калонтаров, Б.К. Тилавов, М.Н. Азимова, М.М. Раджабова, А.В. Кунин, Г.Л. Пермяков, В.И. Даль, В.В. Виноградов, Е.Н. Платонова, Р.А. Майтиева, В.П.

¹ Майтиева, Р.А. Структурно – семантическая характеристика пословиц и поговорок даргинского языка в сопоставлении с английским. дис...кан. филол. наук. – Махачкала, 2011. – 167 с.

² Teylor, A. The Proverbs and the Index to the Proverbs / A. Teylor. – Copenhagen, 1992. – 160 p.

³ Collis, H. 101 American and English Proverbs and Saying / H. Collis. – Chicago, 1992. –106 p.

Аникина, А. Тейлора и других. Объяснение теоретико-методологических основ работы исходит из наблюдения, анализа, исследования и методов исследования, основанных на сопоставлении и оппозиции английских и таджикских пословиц и поговорок, определении их сходства и различия на основе сравнения.

Методы исследования. Диссертационное исследование выполнено на основе сравнительно-исторического, типологического, гипотекто-дедуктивного, логического и аналитического методах.

Эмпирическая база исследования. В ходе работы эмпирической базой исследования послужили англо-русские и англо-таджикские словари. **Научная новизна** исследования заключается в том, что впервые проводится сравнительный, грамматико-морфологический и синтаксический анализ пословиц и поговорок в английском и таджикском языках, а также показаны их отличительные и сходные черты. При этом впервые на основе научных источников были этимологически проанализированы английские и таджикские пословицы и поговорки, исследован их исторический грамматический строй, выявлено, что в составе пословиц и поговорок сравниваемых языков встречаются самостоятельные части речи, в том числе союзы, приставки, частицы встречаются редко.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Изучение и исследование пословиц и поговорок на примере таджикского и английского языков очень важно, актуально и необходимо в языкознании и переводоведении на сегодняшний день. Такие исследования дают надежную теоретическую и практическую базу для дальнейшего изучения грамматического строя пословиц и поговорок.

2. Пословицы и поговорки являются устными произведениями народа, а их тематика и содержание посвящены повседневной жизни человека. Отечественными и зарубежными языковедами проведено много исследований его происхождения и истории. Содержание пословиц связано с общественной жизнью, окружающей средой, профессией и культурой народа.

3. Существуют разные мнения о включении пословиц и поговорок в состав фразеологических единиц, т.к. пословицы и поговорки в основном имеют форму предложений. Фразеологические единицы также могут иметь структуру предложения.

4. В фонде пословиц и поговорок английского и таджикского языков части речи употребляются часто, причем в них можно встретить как самостоятельные, так и служебные части речи. Части речи - существительное, прилагательное, числительное и глагол очень часто используются. Они имеют особенный характер и выражают общий смысл, потому что пословицы не принадлежат определенному лицу, они относятся всем, т.е. выражаются в целом.

5. Служебные части речи, в том числе союзы, предлоги, частицы (частицы очень редко) используются в составе пословиц и поговорок сопоставляемых языков.

6. Пословиц и поговорок английского и таджикского языков в зависимости от цели высказывания можно разделить на повествовательные, восклицательные и вопросительные предложения. По структуре пословицы и поговорки делятся на простые и сложные предложения.

7. Пословицы встречаются и в виде сложносочиненных предложений. Пословицы и поговорки в виде сложносочиненных предложений употребляются четырьмя группами союзов и имеют разнообразные типы семантических связей.

8. Сложноподчиненные предложения встречаются также в пословицах и поговорках сопоставляемых языков. Придаточные предложения подлежащего, дополнения, определения, обстоятельства и его виды используются в английских и таджикских пословицах и поговорках.

Теоретическая значимость исследования. Изучение данной темы обогащает теоретический материал сравнительного языкознания английского и таджикского языков. Он вносит свой вклад в современное сопоставительное языкознание таджикского языка как материал для дальнейшего исследования различных аспектов грамматического строя пословиц и поговорок и служит в качестве научного руководства. Теоретическая значимость исследования заключается еще и в том, что ценным теоретическим материалом могут стать представленные исследователем обоснованные рассуждения о грамматическом строе пословиц и поговорок.

Практическая значимость исследовательской работы проявляется в том, что специалисты в области как фразеологии, так и грамматики могут использовать ее в качестве учебного пособия. Также материал, выводы и результаты диссертации могут быть использованы при чтении лекционных курсов по сравнительной типологии языков, фразеологии и грамматике, а также результаты исследования могут быть использованы на языковых факультетах при преподавании спецкурсов студентам, магистрантам, докторантам (PhD) для написания выпускных работ по специализации, а также разработки учебников и учебно-методических пособий.

Степень достоверности результатов исследования. Уровень достоверности указанной исследовательской работы подтверждается достоверностью данных, достаточным количеством материалов исследования, обработкой результатов исследования, объемом публикаций и проведением научных диссертационных исследований. Выводы и рекомендации представлены на основе научного анализа результатов теоретических и сравнительных исследований. При этом достоверность результатов диссертационного исследования обеспечивается применением аналитических, сравнительных, сопоставительных, гипотезо-дедуктивных,

компонентных методов и др. - важное значение имеют исторический, сравнительный, сопоставительный и фразеологический.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Настоящая диссертационная работа под названием «Сопоставление грамматических особенностей пословиц и поговорок в английском и таджикском языках» является шифром специальности, утвержденным Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан 6D021300 – Языкознание (6D021302– Сравнительно-историческое типологическое и сопоставительное языкознание).

Личный вклад исследователя проявляется в том, что впервые была полностью изучена и проанализирована морфологическая и синтаксическая структура пословиц и поговорок в английском и таджикском языках, сделаны четкие научные выводы. Собранный автором теоретический и практический материал очень ценен и вносит ценный вклад в решение ряда существующих вопросов таджикского и английского языкознания.

Утверждение и внедрение результатов диссертационного исследования. Диссертация подготовлена на кафедре фонетики и лексикологии английского языка Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова. Содержание рассматриваемой исследовательской работы были представлены в виде докладов и статей на международных и республиканских научно-практических конференциях. Диссертация была обсуждена и представлена к защите на заседании кафедры фонетики и лексикологии английского языка Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова (внеочередной протокол от 30.06.2023 г).

Публикации по теме диссертации. Материал и основные положения диссертационного исследования были представлены в виде доклада на традиционных научно-теоретических конференциях профессоров и преподавателей ГОУ «ХГУ имени академика Бободжона Гафурова» (2018-2021 годы), а также на научно-теоретических семинарах кафедры фонетики и лексикологии английского языка (2018-2021 годы). По материалам исследования опубликовано 4 статьи в рецензируемых научных журналах Комитета при Президенте Республики Таджикистан, 4 статьи в сборниках международных конференций и 3 статьи в сборниках республиканских и региональных конференций.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав и одиннадцати подразделов, заключения, списка сокращений, списка научной литературы, лексикографических источников и списка исследовательского материала и состоит из 160 печатных страниц.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении обосновываются значимость темы, научная новизна и уровень ее изученности, цель и задачи диссертации, методологические основы, теоретическая и практическая значимость исследования, объект и

источники исследования, взаимосвязь между исследованием с программами (проектами) или научными темами, определены эмпирическая база исследования и основные положения, которые выносятся на защиту.

В первой главе диссертации под названием «Пословицы и поговорки - объект лингвистического исследования» изложены теоретические и методологические вопросы, которые автор взял за основу в исследовательском процессе.

В первом подразделе «Из истории изучения пословиц и поговорок» автор показал теоретические основы пословиц и поговорок как важного объекта лингвистического исследования, который является предметом анализа.

Пословицы и поговорки являются одним из видов фольклора, они возникли с древних времен и развивались в тесном контакте с другими литературными жанрами, такими как совет, наставление, загадка, юмор (анекдот), притча, поэма.

За время своего существования человечество создало множество пословиц и поговорок на основе реального жизненного опыта, которые постепенно распространялись среди людей.

Первые пословицы встречаются уже в текстах летописей древнерусской и английской письменности, тогда как их научное исследование и классификация относятся к более позднему периоду. В ходе исторического развития, некоторые из пословиц полностью были лишены своих источников происхождения и стали образцами устного творчества народа.

Первые записи пословиц в Европе принадлежат Аристотелю (IV-III до н.э.) и представляют собой разрозненные изречения античных философов и поэтов. В Англии излюбленным жанром литературы считалась дидактическая поэзия. Развитие религиозных прозаических повествований в X-XI веках в Англии свидетельствует об интересе авторов к сюжету. На этом этапе появилось несколько поучительных рассказов, а также один из первых письменных сборников английских пословиц и поговорок «Притчи Альфреда – The Proverbs of Alfred» (1150 — 1180), имевший религиозно-нравственное содержание.

Пословицы и поговорки условно стали объектом исследования и проанализированы с разных позиций. Здесь, ряд ученых В.И. Даль, А.В. Кунин, Н.Н. Амосова, В. Соколов, Н. Потебня, Г.Л. Пермяков, Н.М. Шанский и другие проделали важную работу.

Во втором подразделе, который называется **«О принадлежности пословиц и поговорок к фразеологическим единицам»**, рассмотрено обсуждение включения пословиц и поговорок в состав фразеологических единиц.

Фразеология каждого языка имеет свои особенности, и без ее изучения нельзя познать дух и природу этих языков.

Фразеологические единицы имеют свойственные грамматические и стилистические особенности. Источником основного ресурса

фразеологических выражений таджикского языка является художественная литература.

Существуют разные мнения о включении пословиц и поговорок в состав фразеологизма, ведь пословицы и поговорки в основном имеют форму предложений.

Ряд русских ученых, таких как Ф. Буслаев, А.А. Потебня, Е.А. Лицкий, М.М. Микельсон, Б.А. Лари, А.А. Реформатский рассматривают пословицы и поговорки вместе с фразеологическими единицами и включают их в состав фразеологических единиц. Многие лингвисты, такие как П. Смит, О. Есперсен, И.В. Арнольд, И.И. Чернышева, С.Г. Гаврин, А.В. Кунин, А.Г. Назарян, Н.М. Шанский включают пословицы и поговорки в состав фразеологических единиц. По их мнению, пословицы и поговорки допустимо включать в состав устойчивых фразеологических выражений, поскольку все они имеют признаки фразеологических единиц.

В таджикском языкознании ряд ученых, таких как: Я. Калонтаров, А. Мирзоев, Н. Масуми, Х. Маджидов, М. Фазилов работали над определением различий между пословицами и поговорками.

Таким образом в данном подразделе рассмотрены мнения отечественных и зарубежных исследователей относительно пословицам, поговоркам и фразеологическим единицам.

В третьем подразделе **«О семантике английских и таджикских пословиц и поговорок»** разъясняется понятие «пословицы и поговорки», а также анализируется тема и содержание пословиц и поговорок таджикского и английского народов, которые отражают мировой общественный строй и различные сферы жизни людей. В этой части диссертации также выражаются различные стороны общественной и экономической жизни.

Содержание пословиц являются конкретными, они больше отражают жизнь, чем другие единицы. Тематика произведений других жанров (легенд, эпос, былин, исторических и народных песен) более или менее ограничена, но тема и содержание пословиц безграничны. Они касаются большинства событий действительности, отражают жизнь и мировоззрение народа во всем их многообразии, выражают бытовые, социальные, философские, религиозные, нравственно-духовные, эстетические воззрения людей.

Пословицы и поговорки охватывают разные стороны общественной жизни и выражают разные темы. У разных народов мира, в том числе у таджикских, английских и русских, есть много и хороших пословиц, которые широко используются в повседневной речи людей, а некоторые из них являются переводами друг друга. Например:

First think, then speak.

Аввал андеша, баъд гуфтор.

Сначала подумай, а потом говори.

Часто употребляемые слова пословиц и поговорок таджикского языка – это, прежде всего, слова, которые связаны с жизнью и повседневным трудом человека. В частности, слова, выражающие мировоззрение трудящихся масс.

Читая таджикские пословицы и поговорки, мы не можем не поражаться содержанию и образному наполнению, красноречию, красоте и изяществу их языка:

*Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад,
Агар хоре бувад, гулдаста гардад.*

Следует отметить, что пословицы и поговорки охватывают все стороны общественной жизни, включая образование, науку, мир, экономику, политику и тому подобное, и имеют особое значение в нашей повседневной жизни. Процесс создания пословиц и поговорок различен, и иногда они переходят из одного языка в другой по своей семантике (по содержанию). С другой стороны, некоторые высказывания великих людей стали пословицами и поговорками.

Современные поэты и писатели также продолжают эту практику вслед за классиками. Например:

*Аз мукофоти амал гофил машав,
Гандум аз гандум бирӯяд, чав зи чав¹.
Аз имрӯз коре ба фардо намон,
Чӣ донӣ, ки фардо чӣ гардад замон?²
Зи дил ишқи покат чӣ сон меравад?
Ба шир омадаст он, ба ҷон меравад³.*

Отечественные и зарубежные ученые-лингвисты по-разному относятся к принадлежности пословиц и поговорок к фразеологическим единицам.

Словом, в данной исследовательской работе также поддерживается мнение о включении пословиц и поговорок в коммуникативные единицы, вслед за профессором М.Н.Азимовой.

Каждая придуманная пословица и поговорка отражает правду времени и мнение их создателей.

Таким образом, знание пословиц и поговорок способствует более глубокому пониманию смысла и уместному его употреблению в речи и помогает в обеспечении качества речи как одного из важных факторов.

Во второй главе диссертации под названием **«Морфологическая структура пословиц и поговорок в английском и таджикском языках»** показывается морфологический состав пословиц и поговорок в английском и таджикском языках и употребление частей речи в них.

В первом подразделе второй главы диссертации **«Место имени существительных и прилагательных в пословицах и поговорках английского и таджикского языках»** анализируются уровни употребления существительных и прилагательных в пословицах обоих языков, а также рассматривается употребление данных частей речи в английском и таджикском языках для выражения разных отношений.

¹ Панду андарзо аз «Маснави маънавӣ»-и Мавлоно Чалолуддин Муҳаммади Балхӣи Румӣ. – Душанбе: Интишороти ҶДММ Паёми ошно, 2007. –104 с.

² Бегмадова С., Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ-англисӣ-русӣ. Хучанд, 2016. – с.207

³ Там же, с. 115

В сопоставляемых языках широко употребляются нарицательные и абстрактные имена существительные.

A beggar can never be bankrupt; Silence gives consent; Ноумедӣ кори шайтон аст; Қадрӯ озодиро асир медонад.

В пословицах абстрактные существительные не имеют четкой формы и структуры, их невозможно увидеть и сосчитать, их можно только почувствовать. Употребление имен собственных можно увидеть и в пословицах и поговорках сопоставляемых языков, которые служат для наименования предмета и любого отдельного субъекта.

Since Adam was a boy¹; Дастархони Алибою обрӯи Валибой².

В грамматических источниках английского языка определены две падежные формы: общий падеж (the common case) и притяжательный падеж (the possessive case). Употребление таких словосочетаний можно наблюдать в английских пословицах.

Dogs that put up many hares none³.

A fool's tongue runs before his wit⁴.

Анализ пословиц позволяет выделить основные смысловые группы имен существительных: а) значение родства; б) зоонимическое значение; в) фитонимическое значение; г) соматическое значение.

Таблица 1

Выражения различных значений существительных в английских и таджикских пословицах

Семантические группы существительных	Английский язык	Таджикский язык
Значение родства	15 – 1,5%	12 – 1,2%
Зоонимическое значение	119 – 11,9%	45 – 4,5%
Фитонимическое значение	31 – 3,1%	9 – 0,9%
Соматическое значение	73 – 7,3%	28 – 2,8%
Другие значения	762 – 76,2% (из 1000 пословиц)	306 – 30,6% (из 400 пословиц)

В данном подразделе рассматривается использование имен существительных и прилагательных в английском и таджикском языках и их

¹ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.58

² Писарчик, А. Зарбулмасал ва маколҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Тоҷиддинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – 77 с.

³ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.25

⁴ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.7

особенности точными примерами, что подробно информировано в диссертации.

Во втором подразделе «**Место местоимений в системе пословиц и поговорок английского и таджикского языках**» показаны местоимения и их виды в сопоставляемых языках, а также проанализированы способы их употребления в пословицах и поговорках этих двух языков

В языке пословиц и поговорок местоимения употребляются так же часто, как и существительные, потому что в предложениях они обычно употребляются вместо существительных. Они относятся к живым существам, предметам, происхождению, количествам, но не называют их. В пословицах рассматриваемых языков количество личных местоимений (*I, he, we, they, it; ман, мо, ту, онҳо, ӯ*) также как и указательных местоимений (*this, that, those; ин, он, ҳамон, ҳамин, инҳо, онҳо*) насчитывается больше чем других: *He is not poor that has little, but he that desires much*¹; *Ту нӯшокро таҳ дор, вай туро маҳ дорад*²; *That's a horse of another colour*³; *Ин баландиҳо аз бекаландиҳо*⁴.

Наряду с личными и указательными местоимениями употребление неопределённых местоимений в английском языке более распространено в пословицах и поговорках. *One man's meat is another man's poison*⁵; *None but the brave deserves the fair*⁶.

Встречаются также и такие пословицы, в которых неопределенные местоимения стоят в сложной форме, такие как «everybody», «nothing», и они выполняют функции подлежащего и дополнения в предложении. *Everybody's business is nobody's business*⁷; *Much ado about nothing*⁸. В этих пословицах «everybody, anything, nobody, everything, nothing» - это неопределенные сложные местоимения, которые состоят из двух компонентов (элементов): *every + thing, every + body, no + thing*. Они выполняют функцию подлежащего, дополнения и определения.

Анализируя употребление местоимений в пословицах, отметим, что они выступают в функции подлежащего и дополнения (как имя существительное) и в функции определения (как имя прилагательное), например: *Агар хоҳӣ, рози туро надонад ба дӯст мағӯ, ки ӯ ҳам дӯсте дорад*⁹. В этой пословице два местоимения: «туро» - прямое дополнение и «он» - подлежащее.

¹ Там же, с. 36

² Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Тоҷидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.174

³ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – с.60

⁴ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Тоҷидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.100

⁵ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – с.53

⁶ Там же, с.35

⁷ Там же, с. 29

⁸ Там же, с. 50

⁹ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Тоҷидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.22

В третьем подразделе «**Место числительных и наречий в пословицах и поговорках английского и таджикского языках**» указываются виды числительных и наречий в пословицах и поговорках сопоставляемых языков.

В языке пословиц можно найти все виды числительных. Числительное является именной частью речи, а в сопоставляемых языках оно указывает на количество или порядок предметов материального мира, и они делятся на количество и порядок. В пословицах и поговорках обоих языков наблюдается ограниченное количество данной части речи. Анализ фактологического материала английского языка показал, что в пословицах и поговорках чаще употребляется количественное числительное «one», и мы можем видеть это на следующих примерах: *One fire drives out another*¹; *Як тирӯ ду нишон*².

В обоих языках число «хафт» является символическим числом. «Число семь было объявлено священным числом и считалось, что оно обладает магическими свойствами». Пример: *In the seventh heaven*³; *Ҳафт бор чен куну як бор бур*⁴.

Некоторые пословицы содержат наречия, которые имеют широкий диапазон значений. Другие наречия в современном языке указывают на определенное движение или иной признак, но в языке пословиц многие формы не выполняют первоначального назначения, а указывают на общий признак действия. *Borrowed garments never fit well*⁵; *Баъд аз тӯй нагора назан*⁶.

В результате анализа языка пословиц можно выделить семантические группы наречий, выражающих отвлеченное и общее значение признака действия или другого признака, а именно: 1) наречие времени, 2) наречие места, 3) наречие образа действия, 4) наречие количества, степени.

Исследование фактологического материала показывает, что наречие места в пословицах в основном образуется с помощью приставок «in» и «at» в английском языке и «аз», «дар» и «ба» в таджикском языке. *When at Rome, do as the Romans do*⁷; *Мард бошӣ дар майдон*⁸.

Наречия с временным, пространственным, качественным и количественным значениями теряют свое первоначальное значение и приобретают общее значение. То есть они указывают на время, место и способ совершения действия не в определенный период времени, а в общем,

¹ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.55

² Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.204

³ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.43

⁴ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.221

⁵ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.22

⁶ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.49

⁷ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.74

⁸ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.117

что и является основной особенностью их употребления в пословицах и поговорках.

Следует отметить, что в пословицах и поговорках сопоставляемых языков много наречий, особенно часто употребляются наречия времени и места.

Четвертый подраздел «**Использование глагола в английских и таджикских пословицах и поговорках**» рассматривает употребление глаголов в пословицах и поговорках сопоставляемых языков, и в нем показаны способы и средства выражения действия и способа его совершения с помощью глагола.

Выражение пословиц и поговорок практически невозможно без употребления глагола, потому что большинство пословиц и поговорок имеют своё сказуемое, что чаще всего выражается глаголом. *Blind loses his cane once*¹

Материал данного исследования показывает, что формы единственного числа и инфинитива являются наиболее распространенными формами глагола. В английском языке практически во всех пословицах и поговорках можно встретить глаголы, причем они встречаются в форме изъявительного и повелительного наклонений. Они встречаются во всех временных формах английского языка².

Исследования показывают, что настоящее время очень часто встречается в английских пословицах, а прошедшее очень мало. *Good clothes open all doors*³. Из наблюдения можно сделать вывод, что глагол чрезвычайно многозначителен в настоящем времени, это свидетельствует о том, что пословицы и поговорки носят дидактический и поучительный характер и употребляются для выражения трудовой деятельности, движения, физического и психологического состояния, сенсорной деятельности и изменение состояния. *Actions speak louder than words*⁴.

Прошедшее время глагола в английских пословицах обозначает действие, которое обычно, всегда происходит на примере каких-то фактов и событий. *Care killed the cat*⁵; *Аз пеши ман деги сиёха гузаронидааст*⁶.

В словаре С. Бегматовой «Словарь таджикско-англо-русских пословиц, поговорок и афоризмов» собраны пословицы, в которых глагол употребляется в будущем времени. Также из 1173 (4,9%) пословиц и поговорок 49 из них употреблены в будущем времени. Это связано с тем, что

¹ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.22

² Раджабова, М.М. Структурно – семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках. дисс. ... кан. филол. наук. – Худжанд, 2010. – с.13

³ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.33

⁴ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.33

⁵ Там же, с.58

⁶ Писарчик, А. Зарбулмасал ва маколҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Тоҷиддинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.30

будущее время глагола в пословицах встречается реже. *One hand will not wash another for nothing*¹; *Айб накун, ки худат сурх мешавӣ*².

Таким образом, в результате изучения языка пословиц можно выделить несколько семантических групп глаголов, выражающих действие: глаголы деятельности или занятия, глаголы конкретных физических действий, глаголы физиологических действий, глаголы эмоциональных движений, глаголы восприятия, глаголы речи, глаголы мышления.

В пятом подразделе второй главы диссертационной работы «**Место служебных частей речи в английских и таджикских пословицах и поговорках**» исследуются служебные части речи в пословицах и поговорках сопоставляемых языков. Служебные части речи – это группы слов, служащих для выражения отношения между понятиями слов и для их связи. Некоторые из них могут быть членами предложения. К служебным частям речи относятся предлоги, союзы, частицы и междометия. В пословицах обоих языков служебные части речи используются очень много. *Brevity is the soul of wit*³. В данном примере используется предлог «of», которая не имеет лексического значения в английском языке и служит падежным суффиксом для связи существительного с другим существительным или местоимением, т.е. предлог «of» связывает существительное «soul» с существительным «wit», а во втором примере соединяет существительные «parent» с «safety» и образует такие словосочетания, как «soul of wit» и «parent of safety». Также в пословицах встречаются сложные предлоги, которые представляют собой предлоги “without” и “within” и состоят из двух компонентов *with + out*, *with + in*, а также выражают синтаксическую связь существительных.

*Fair without, foul (false) within*⁴. В таджикских пословицах и поговорках также можно наблюдать большое количество предлогов, которые имеют своё грамматическое значение. *Хирс мулло мешавад аз зарби чӯб*⁵.

Предлог «ба» в основном указывает на направление действия или движения, но в зависимости от семантики глагола и существительного и общего содержания предложения указывает также на пространственное, предметное и временное значение⁶.

*Фоли нек бизан ба ҳар коре*⁷.

Союзы английского и таджикского языков по своей семантике и функции также делятся на две группы: соединительные и подчинительные¹. *Judge not of men and things at first sight*²; *Қаҷ шину суханро рост гӯй*³.

¹ Бегматова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ-англисӣ-русӣ / С. Бегматова. – Душанбе, “Эр-граф”, 2022. – с.118

² Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.35

³ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – с.22

⁴ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – с.30

⁵ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.183

⁶ Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. – с.238

⁷ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.178

Фактологический материал показывает, что в английских и таджикских пословицах и поговорках употребляются как соединительные союзы, так и подчинительные союзы, соединительные союзы “*but*”, “*and*” и подчинительные союзы “*when*”, “*if*”, а в таджикских пословицах и поговорках соединительный союз “ва” и “- у” соединяют два простых равноправных предложения. Большинство таджикских пословиц связаны посредством знака «,» (интонация). Подчинительные союзы «ки», «агар», «гар» часто используются в таджикских пословицах.

Частицы «*just*», «*even*», «*too*» в английском языке имеют эмфатическую функцию, и мы можем видеть это в следующих примерах: *Just as the twig is bent, the tree is inclined*⁴; *Even reckoning makes long friends*⁵; *Never too much of a good thing*⁶.

Частицы “*not*”, “*no*” выражают отрицание и встречаются в пословицах и поговорках: *Great barkers are not bitters*⁷; *Fine words butter no parsnips*⁸.

В таджикских пословицах и поговорках частицы употребляются реже чем отрицательная частица “на”: *На тоқати гармо ва на тоқати сармо*⁹.

Междометие в современном таджикском языке служит для выражения удивления, гнева, печали, страха и других различных человеческих эмоций. У каждого народа и нации есть свои слова для выражения эмоций. В таджикских пословицах и поговорках используются только восклицания «э», «эй». *Эй хоҷа. Туро ба моли дунё ҳавас аст, ҳар чанд худо дод, нагуфтӣ ки бас аст*¹⁰; *Э табъи тез, ту бар ман бало шудӣ*¹¹.

Третья глава диссертации называется «**Синтаксическая структура пословиц и поговорок в английском и таджикском языках**» и состоит из трех подразделов.

В первом подразделе под названием «**Пословицы и поговорки в виде простых предложений в английском и таджикском языках**» охарактеризованы способы и средства употребления пословиц и поговорок в форме простых предложений на двух языках.

Как известно, простые предложения можно разделить на следующие виды в зависимости от цели высказывания: простое повествовательное, отрицательное, вопросительное и повелительное предложения. Простые

¹ Гордон, Е.М. Грамматика современного английского языка / Е.М. Гордон, И.П. Крылова. – М.: Высшая школа, 1974. – с.314

² Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.45

³ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точиддинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.107

⁴ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.45

⁵ Там же, с. 27

⁶ Там же, с. 52

⁷ Там же, с. 33

⁸ Там же, с.30

⁹ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точиддинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.130

¹⁰ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точиддинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с. 200

¹¹ Там же, с. 200

повествовательные предложения очень распространены в английских пословицах, но сложные предложения чаще встречаются в таджикском языке. В таких предложениях местоимение выполняет функцию подлежащего. Например: *A cat may look at a king* .- “Нигоҳ кардан ба ҳеҷ кас манъ нест - Ни на кого смотреть не возбраняется (т.е. взгляд чист и воспрепятствовать ему невозможно)”. Пословицы в форме повелительного предложения имеют большое значение в сопоставляемых языках, и это небезосновательно, ведь пословицы в форме данного типа предложения имеют назидательный и дидактический характер. *One today is worth two tomorrow* . - *Кори имрӯзаро ба фардо нагузор*¹.

Тип пословиц с вопросительными предложениями в английском языке встречается очень редко, и следует отметить, что в таджикском языке их больше и они чаще встречаются в форме вопросов и ответов. *Can't the leopard change his spots?* *Аз устои беустод ба шогирдаш чӣ афтод*²?

Пословицы и поговорки, состоящие из вопросов и ответов:

Кӯса чӣ металабад? – Риш.

Дев киро занад? – Муфлисро.

Таблица 2

Типы простых предложений	Английский язык	Таджикский язык
Повествовательное предложение	341 – 34,1%	417 – 41,7%
Повелительное предложение	69 – 6,9%	27 – 2,7%
Вопросительное предложение	5 – 0,5%	13 – 1,3%
Всего:	500	500

По признаку наличия или отсутствия у них окончаний предложения в английском и таджикском языках делятся на односоставные и двусоставные, а пословицы также могут быть подобны таким предложениям. *A wolf in sheep's clothing*³. Это односоставное предложение, главный член этого предложения «*a wolf*», выполняют функцию подлежащего, и в данном предложении отсутствует глагол.

¹ Бегматова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ-англисӣ-русӣ / С. Бегматова. – Душанбе, “Эр-граф”, 2022. – с.174

² Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.32

³ Бегматова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ-англисӣ-русӣ / С. Бегматова. – Душанбе, “Эр-граф”, 2022. – с.131

В простом двусоставном предложении наблюдаются 2 главных члена предложения, т.е. и подлежащее, и сказуемое. *Hunger breaks a stone wall*¹. *Саг дар хонаи соҳибаи шер аст*².

Эллиптические предложения. В английском языке есть такие пословицы и поговорки, как “*Out of sight – out of mind; Az dida дур*”³.” имеют неполное предложение, где пропущено сказуемое предложения. Анализ материала исследования показал, что в таджикском языке эллиптические предложения составляют 25%, а в английском 7%.

Безличное неопределенное предложение, в котором подлежащее отделяет реальный субъект, но оно недостаточно определено, поэтому выражается личным неопределенным местоимением “*one*”: *One can't please everyone*⁴; *One good turn deserves another*⁵.

Во втором подразделе «**Пословицы и поговорки в форме сложносочиненных предложений в английском и таджикском языках**» анализируются пословицы и поговорки в форме сложносочиненных предложений, и их решения показаны в работе исследователем.

В пословицах сложные предложения часто используются для выражения мысли, которая первоначально является одним из членов простого предложения, а затем становится придаточным предложением. Пословицы и поговорки английского и таджикского языков могут выступать в виде придаточных предложений.

А.М. Пешковский рассматривает форму сложносочиненных предложений без союзов как видоизмененный тип сложносочиненных предложений с союзами. По его мнению, смысл выражается союзами и союзными словами в сложносочиненном предложении с союзом, а в сложных предложениях без соединительных слов выражаются специфическая интонация, т.е. интонация заменяет союзы и соединительные слова⁶.

Для пословиц характерны сложные предложения без союзов. Причина в том, что пословицы часто описывают событие, действие, сравнение и противопоставление или дают совет, что делать или не делать: *Eat at pleasure, drink at measure*⁷; *Easy come, easy go*⁸.

С точки зрения связи между сложносочиненными предложениями в таких предложениях можно увидеть четыре типа связи, которые также можно встретить в пословицах и поговорках: последовательная (копулятивная); разделительная; противительная; причинно- следственная.

¹ Там же, с. 132

² Там же, с. 217

³ Там же, с. 68

⁴ Там же, с.148

⁵ Там же, с. 209

⁶ Пешковский, А.В. Русский синтаксис в научном освещении / А.В. Пешковский. – изд. 8 –е. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – с.419-421

⁷ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – с.27

⁸ Там же, с. 27

Пословицы рассматриваемых языков могут употребляться в форме сложносочиненных предложений с последовательными союзами: “and”, “but”, “not only”, “but also”, “as well...as”, “neither... nor”, “both...and”, “nor”, “va (y)”, “аммо”, “вале”, “лекин”, “на фақат”, “танҳо”; разделительные союзы - “or”, “otherwise”, “or else”, “either...or” или же, “вагарна”, “хоҳ...хоҳ”, “ё...ё”; противительные союзы - “but”, “yet”, “still”, “nevertheless”, “however”, “аммо”, “вале”, “лекин”; причинно-следственные союзы - “for”, “so thus”, “therefore”, “so that”, “accordingly”, “then” и их эквиваленты в таджикском языке “бинобар он”, “бинобар ин”, “аз ин рӯ”, “барои ҳамин”, “нас”.

Every man for himself, and God for us all¹.

Барои кор кардан доништан даркор, барои доништан – хондан².

Speech is silver, but silence is gold³.

Гарчӣ дур аст, вале рост аст⁴.

Так, в пословицах и поговорках, соединенных в виде сложноподчиненных предложений, используются четыре группы союзов, при этом можно увидеть следующие виды семантических связей:

Таблица 3

Виды связи	Союзы
1. Обратная противительная связь	but, while
2. Противительная-ограничительная связь	But
3. Причинно-следственная связь	and then
4. Соединительно-относительная связь	And

В третьем подразделе «**Пословицы и поговорки в форме сложноподчиненных предложений в английском и таджикском языках**» анализируются пословицы и поговорки в форме сложноподчиненных предложений и их значения.

Пословицы и поговорки встречаются в виде сложноподчиненных предложений в обоих языках. Этот тип предложения представляет собой структуру, состоящую из двух и более предикативных групп, не имеющих синтаксической связи, но подчиненных друг другу. Синтаксическая связь между ними осуществляется подчинительными союзами, причем каждый из них имеет свои относительные союзы, такие как *since*, “when”, “after”, “before”, “till”, “until”, “as”, “as soon as”, “while”⁵.

В фонде пословиц и поговорок английского и таджикского языков

¹ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвили. – Москва, 1979. – с. 28

² Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Тоҷиддинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.45

³ Бегмагова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ-англисӣ-русӣ / С. Бегмагова. – Душанбе, “Эр-граф”, 2022. – с.56

⁴ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Тоҷиддинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.62

⁵ Усмонов, К. У. Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / К. У. Усмонов. – Хучанд, 2017. – с.342

имеются придаточные предложения подлежащего, определения, дополнения и обстоятельства и его видов.

*What is bred in the bone will come out in the flash*¹.

В вышеприведенном примере “*What is bred in the bone*” является придаточным предложением, выполняющим синтаксическую функцию подлежащего, и считается придаточным предложением, подлежащего, где “*will come out*”, считается главным членом предложения.

Исследования показали, что по смыслу придаточные предложения подлежащего не одинаковы. Значение придаточного предложения зависит от соотношения его частей, способа выражения главного и придаточного предложений². В пословицах можно найти значение причины, следствия, условия и объекта.

В пословицах придаточное предложение дополнения обычно ставится после главного члена предложения и соединяется союзами “*that*”, “*who*”, “*what*”, “*if*”, “*whether*” а в таджикском языке используются союзы “*ки*”, “*чӯ*”, “*оё*” и т.д.

*It is an ill bird that fouls its own nest*³.

*Замини касба дарахт нашинон, ки овози табар меояд*⁴.

В пословицах и поговорках в форме придаточного предложения дополнения, также присутствуют оттенки значений цели, причины и следствия.

Пословицы и поговорки в рассматриваемых языках определяются употреблением придаточного предложения определения, который определяет какую-либо часть предложения, и обычно соединяются при помощи соединительных слов “*who*”, “*whose*”, “*which*”, “*that*”, “*as*”, таджикский эквивалент которого является союз “*ки*”

*Handsome is that handsome does*⁵.

*He works best who knows his trade*⁶.

*Ҳаргиз нахӯрад об замине, ки баланд аст*⁷.

По своему грамматическому значению придаточные предложения обстоятельства делятся на несколько видов, но в данном исследовании мы изучаем пословицы и поговорки в форме придаточных предложений времени, места и условия. Пословицы бывают в виде придаточных предложений обстоятельства места, и подчиняются сказуемому предложения, и выражают время, действие или состояние главного

¹ Бегматова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ-англисӣ-русӣ / С. Бегматова. – Душанбе, “Эр-граф”, 2022. – с.118

² Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. – с.118

³ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.44

⁴ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.94

⁵ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.34

⁶ Там же, с. 40

⁷ Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Точидинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.215

предложения. Придаточные предложения соединяются с главным предложением с помощью следующих союзов: в английском “when”, “after”, “since”, “before”, “till”, “as soon as”, “directly”; в таджикском языке: “вақте ки”, “баъд аз он ки”, “ҳангоме ки”, “ҳамин ки”, “неш аз он ки”. Союзы могут быть простыми и составными, например, “when”, “after”, “since”, “before”, “till”, “directly” – простые союзы, “as soon as”, “вақте ки”, “баъд аз он ки”, “ҳангоме ки”, “ҳамин ки”, “неш аз он ки” – сложные союзы.

We never know the value of water till the well is dry¹.

Oak may fall when reeds stand the storm².

Баъд аз он ки булбул парид, хоҳ нола кунад, хоҳ не³.

Баъд аз мурдан гурия суд надорад⁴.

Таким образом, анализ пословиц и поговорок английского и таджикского языков в виде сложносочиненных предложений доказывает, что союзы “and” и “but” употребляются чаще, а вот в таджикском языке пословицы с соединительными союзами встречаются редко и как видно чаще всего они соединяются бессоюзным способом, то есть два простых предложения связаны при помощи интонации.

Основные результаты диссертационного исследования

Пословицы и поговорки в английском и таджикском языках возникли в разные исторические периоды у разных групп населения и отражают языковую основу народного творчества, обычаев, традиций и обрядов. Пословицы и поговорки относятся к числу видов фольклора, сформировавшихся на относительно высоком уровне художественной мысли народа и занявших важное место в духовной жизни народа. Пословицы и поговорки имеют множество факторов происхождения и поэтому отражают разные стороны жизни человека. На современном этапе развития паремиологической теории возникает необходимость тщательного анализа пословиц и поговорок отдельных народов, особенно малоизученных.

Зарубежные и отечественные лингвисты также высказали разные мнения о пословицах и поговорках, некоторые из них включают пословицы и поговорки в коммуникативные фразеологические единицы. Вслед за отечественными учеными-лингвистами Х. Маджидовым, М.Н. Азимовой, М.М. Раджабовой, мы включили пословицы и поговорки во фразеологические единицы.

Пословицы и поговорки отличаются друг от друга: пословица-она кратка, устойчива в речи, как правило, стилистически организована, имеет воспитательно-нравственный характер, зафиксирована в опыте народа на протяжении многих веков, имеет вид полного предложения. Поговорка – это

¹ Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мchedlishvili. – Москва, 1979. – с.73

² Там же, с. 54

³ Писарчик, А. Зарбулмасал ва маколҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Тоҷиддинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – с.49

⁴ Там же, с. 49

более короткая речь, которая часто носит поучительный характер и, в отличие от пословицы, имеет буквальный (не метафорический) план.

Уровень усвоения пословиц и поговорок в разных языках является разнообразным. В сопоставляемых языках, в основном, семантика, сущность, идея, содержание и употребление более заметны в художественной литературе, но грамматический строй пословиц и поговорок изучен меньше. Наше исследование в основном касается использования частей речи и типов предложений в пословицах и поговорках сопоставляемых языков.

По этой причине мы попытались проанализировать результаты, полученные при исследовании морфологической и синтаксической структуры пословиц и поговорок, которые можно рассматривать следующим образом.

Анализ морфологической структуры показал, что английские и таджикские пословицы и поговорки имеют свои особенности и в них используются практически все части речи.

1. Существительное в пословицах называет предмет в самом широком смысле слова. Оно считается самой крупной частью речи в языке пословиц и широко используется в английском и таджикском языках. В пословицах и поговорках сопоставляемых языков имя существительное имеет одни и те же виды, формы и функции. Также в языке пословиц встречаются имена собственные, которые постепенно выражают здравый смысл в пословицах. Пословицы обоих сопоставляемых языков можно разделить на следующие основные семантико-смысловые группы: а) значение родства; б) зоонимическое значение; в) фитонимическое значение; г) соматическое значение. Все эти смысловые группы имеют общее значение и направлены не на одного человека, а на всех. В таджикских пословицах падеж не употребляется, потому что это не свойственно таджикскому языку.

2. В языке пословиц обоих языков прилагательное и есть элемент обязательной конструкции, выражающий основные качества предмета или тесно связанный с именем существительным. В пословицах обоих языков широко используются простая и сравнительная степени прилагательных, а вот высшая степень прилагательных встречается не так часто. При анализе пословиц и поговорок с использованием прилагательных они делятся на такие смысловые группы, которые представляют разные характеристики: цвет, размер, физиологические, возрастные, психологические, характерные, этические и социальные.

3. Местоимения в пословицах обозначают общую картину или показывают общую принадлежность. Местоимения английского языка используются чаще, чем местоимения таджикского языка в пословицах и поговорках. Из анализа пословиц обоих сопоставляемых языков следует, что субстантивные местоимения, в том числе личные местоимения, неопределенные местоимения, притяжательные местоимения, особенно притяжательные местоимения "you", "his", "its" богаты в фонде английских пословиц. Использование вопросительных и возвратных местоимений редко

встречается в английских пословицах и поговорках. Указательные местоимения также очень заметны в пословицах обоих языков, что указывает на то, что этот тип местоимений используется независимо от личного или безличного предложения.

4. Глаголы в пословицах и поговорках таджикского и английского языков употребляется очень часто, что тесно связано с его семантикой в создании общего смысла (т.е. репрезентируют речь, принадлежащую каждому). Категории залога, времени и лица играют большую роль в выражении общего смысла. В английских пословицах очень часто встречаются вспомогательные глаголы (to be, to have) и модальные глаголы (can, must, should, would), они также употребляются в отрицательной форме. Глаголы в языке пословиц и поговорок встречаются в настоящем, прошедшем и будущем времени, в действительном и в страдательном (чаще в страдательном) залогах. Из наблюдений можно прийти к мнению, что настоящее и прошедшее время глагола очень многочисленны в резервном фонде английских пословиц, а вот будущее время глагола встречается редко. В таджикских пословицах очень часто встречается и повторяется будущее время глагола. В нем перечислены конкретные факты из притчей. В английских и таджикских пословицах глагольные формы употребляются в трех наклонениях: изъявительном, условно-желательном (аорист) и повелительном наклонении. В пословицах сопоставляемых языков мы также встретили ряд семантических групп глаголов, которые представляют собой глаголы деятельности и занятия, глаголы конкретных физических действий, глаголы физиологических действий, глаголы эмоциональных движений, глаголы восприятия, глаголы речи, глаголы мышления.

5. Использование числительных как в английских, так и в таджикских пословицах знаменательно и играет неспецифическую для числительного роль, что обусловлено образностью описания и выражением общего смысла. Числительное в пословицах указывает на предмет материального мира, в котором можно увидеть как количественные, так и порядковые числительные. Использование числительных в пословицах связано с некоторыми обычаями, традициями и прошлыми событиями народа, они описывают некоторые магические свойства, символические числа. Числа семь, сорок, сто в пословицах являются числами символическими и связаны с древними легендами, чудесами и волшебными предметами.

6. Наречие как самостоятельная часть речи часто встречается в пословицах обоих языков. Фонд пословиц английского и таджикского языков показывает, что наречия теряют свое первоначальное значение в отношении времени, пространства, качества и количества и приобретают общее значение. Поэтому они указывают на время, место и способ совершения действия не в определенный период времени, а вообще, что является основной особенностью их употребления в пословицах и поговорках, встречающихся в простой и сравнительной степенях. В результате исследования пословиц и поговорок в сопоставлении были выделены и

смысловые группы наречий, которые репрезентируют отвлеченное и общее значение признака действия или другого признака, действия времени, места, способа действия, количества и степени. Языковой материал показывает, что как в английском, так и в таджикском языке используются наречия времени, места, количества, степени и способа действия, которые зависят от жизненного опыта, места и времени действия.

7. В языке пословиц обоих языков наряду с самостоятельными частями речи употребляются и служебные части речи, служащие для связи отношений между понятиями важных слов. Это предлоги, союзы, частицы и междометия, из которых союзы и предлоги широко используются в языке пословиц, а частицы и междометия используются реже.

8. В обоих языках в пословицах встречаются простые и сложные предлоги, из которых более распространены простые предлоги, в английском *“in”, “to”* и таджикском «аз», «ба», «дар», «то», «бо». Составные предлоги *“within”, “without”* встречаются в английских пословицах и поговорках. Также в языке таджикских пословиц присутствует суффикс «-ро», употребление которого весьма существенно.

В фонде английских и таджикских пословиц и поговорок используются обе группы союзов – соединительные и подчинительные. Последовательные, противительные, разделительные союзы широко используются как в английском, так и в таджикском языке. Подчинительные союзы встречаются и в пословицах, которые ставят в подчинение последующее предложение с предлогом. Подчинительный союз «ки» таджикского языка и *“what”, “that”* английского языка очень значимы в пословицах обоих языков, которые обычно подчиняют главному предложению последующее предложение. Из наблюдений можно прийти к мнению, что союзы являются средством соединения слов и предложений и в изобилии встречаются в языке пословиц. Собранный нами материал доказывает, что в пословицах и поговорках английского и таджикского языков употребляются соединительно-подчинительные союзы, соединительные союзы *“but”, “and”* и подчинительные союзы *“when”, “if”* и в таджикском типе соединительные союзы «– у», «лекин», «аммо», «вале», «ва» соединяют два простых равноправных предложения. Следует сказать, что таджикские пословицы в основном связаны посредством «,» (интонация). Подчинительные союзы *“that”* и его таджикские эквиваленты *“ки”, “agar”, “gar”* употребляются очень часто.

В английских и таджикских пословицах и поговорках также можно встретить частицы, что по-английски *“no”*, а по-таджикски «на», которое употребляется для отрицания какого-либо действия, события.

Междометия также встречаются в пословицах таджикского языка и служат для выражения удивления, гнева, печали, страха и других различных человеческих чувств. Восклицательный знак используется редко в английском языке.

9. Представляет интерес синтаксическая сторона пословиц и поговорок, поскольку каждая пословица представляет собой законченное высказывание, оформленное по закономерностям этих языков. В пословицах и поговорках обоих языков есть структуры и типы, характерные для сопоставляемых языков.

Пословицы и поговорки изучаемых языков встречаются в разных типах предложений. По структуре они делятся на простые и сложные предложения. Следует отметить, что основную часть таджикских и английских пословиц и поговорок составляют простые предложения, особенно в таджикском языке они часто встречаются, которые составляют более 60% пословичного фонда. Пословицы можно встретить в виде простых предложений, простых повествовательных, повелительных, вопросительных, односоставных и двусоставных предложений, а также простых безличных предложений.

На основании собранного материала (картотека содержит 500 пословиц) можно сделать вывод, что в пословицах обоих языков повествовательные предложения используются следующим образом: английский язык – 34,1%, таджикский язык – 41,7%. Обилие пословиц наблюдается в форме повелительных предложений в английском языке больше, чем в таджикском языке: английский – 6,9%, таджикский – 2,7%. Использование вопросительных предложений в таджикском языке составляет 1,3%, но в нашей английской картотеке пословицы в форме вопросительных предложений встречаются в 0,2%. Это указывает на то, что повествовательные и повелительные предложения очень заметны в английских пословицах; причина в том, что они носят характер совета и наставления и относятся ко всем вообще, и точно такое же положение можно увидеть и в таджикских пословицах. Вопросительные предложения в таджикских пословицах также могут быть в форме вопросов и ответов, и они в основном носят информативный характер.

Пословицы в сопоставляемых языках имеют форму простых односоставных, двусоставных и безличных предложений, которые мы также проанализировали в нашей исследовательской работе. В фонде английских пословиц можно найти пословицы, не имеющие информации, но функцию информации выполняет частица “no”: No song, no supper.

Во-первых, пословицы и поговорки носят выразительный характер, и по этой причине они не всегда требуют подлежащего, во-вторых, в таджикском языке лицо и число выражаются посредством предикатива и глагольной связкой, что не требует наличия подлежащего в предложении. Большинство простых односоставных предложений являются номинативными предложениями. Следует отметить, что в таджикском языке легко нарушаются правила расстановки членов предложения, что противоречит английскому языку. В таджикском языке порядок слов более свободный, чем в английском.

10. Анализ фактологического материала показывает, что в пословицах также употребляются сложносочиненные и сложноподчиненные предложения.

В пословицах есть много типов сложных предложений. В английских пословицах бессоюзные предложения встречаются редко, а в таджикском языке такие предложения очень значительны, а предложения между собой связаны интонацией и смыслом.

С точки зрения отношения между сложносочиненными предложениями мы столкнулись с четырьмя типами связи, которые мы обнаружили в английских и таджикских пословицах: последовательные, разделительные, противительные и причинно-следственные.

В английском языке пословицы имеют форму сложносочиненных предложений, и в основном широко используются союзы “*but*” и “*and*”, в то время как в таджикском языке имеет место бессоюзная связь, два равных предложения связаны интонацией. Также в пословицах и поговорках в форме сложноподчиненных предложений используются четыре группы смысловых связей, которые представлены следующими союзами: обратная противительная связь, противительная-ограничительная, причинно-следственная связь, соединительная-относительная связь.

11. Пословицы и поговорки встречаются также в виде сложноподчиненных предложений, в которых придаточные предложения подчинены главному посредством подчинительных союзов или без союзов. Придаточное предложение в языке пословиц связано союзами. В английских пословицах использование относительного местоимения “*that*” очень важно.

По выражению смысла придаточные предложения подлежащего неодинаковы, поэтому в пословицах можно встретить следующие смысловые оттенки: результата, условия, причины и объекта.

В языке пословиц существует также придаточные предложения дополнения, которые обычно приходят после главного предложения и соединяются с ним посредством союзов “*that*”, “*who*”, “*what*”, “*if*”, “*whether*” и в таджикском языке придаточное предложение соединяется с главным предложением посредством союзов “*ки, чи, оё*”. В придаточных предложениях дополнения также выражаются смысловые оттенки причины, цели и следствия.

В пословицах придаточные предложения определения обычно используются соединительными словами или союзами и становятся придаточным предложением, что в основном характерно для английского языка, союзы служат средством связи и подлежащим придаточного предложения. В таджикском языке придаточное предложение определяет любой член предложения (подлежащее или дополнение).

Придаточное предложение обстоятельства и его виды употребляются также в пословицах сравниваемых языков, оно определяет любой член предложения, выраженный глаголом, прилагательным или наречием, и указывает на время, место, условие, результат или другие характеристики действия. В обоих языках соответственно, используются подчинительные союзы.

Стоит отметить, что если пословицы выражают общую мысль, и главное предложение, и придаточное предложение имеют подлежащее и сказуемое, если же они носят рекомендательный и поучительный характер, то главное предложение обычно имеет повелительный тон и имеет форму повелительного наклонения.

В целом, из сравнительного изучения пословиц и поговорок в английском и таджикском языках можно сделать вывод, что их грамматическая структура (т.е. морфологическая и синтаксическая) имеет как различия, так и общность.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

На основе выполненного исследования предлагаются следующие научные рекомендации с целью совершенствования изучения и анализа грамматических особенностей английских и таджикских пословиц и поговорок и развития области языкознания:

1. Исследование данной темы обогащает теоретический материал сравнительного языкознания английского и таджикского языков. Он считается ценным теоретическим материалом для современного сопоставительного языкознания таджикского языка.

2. Результаты данного исследования могут быть использованы как материал в научно-исследовательской работе и при разработке программ или обработке вопросов, связанных с исследованием сравнительных признаков пословиц и поговорок разных языков.

3. Для специалистов в области сравнительного языкознания результаты исследования могут служить руководством при решении структурных проблем пословиц и поговорок таджикского и английского языков.

4. Данную диссертацию можно использовать при преподавании предметов теоретической грамматики, сравнительной типологии английского и таджикского языков, учебников и учебных пособий по указанным предметам, и в качестве иллюстративного материала.

5. Результаты данного исследования могут быть использованы при изучении таджикского и английского языков в общеобразовательных учреждениях как средства совершенствования речевых и грамматических навыков.

6. Данная работа может служить теоретическим и практическим материалом для исследователей, занимающихся контрастивными исследованиями в области языкознания.

7. Изучение грамматического строя пословиц и поговорок английского и таджикского языков показало, что в изучении этих вопросов остается еще много аспектов, требующих отдельного исследования. Поэтому, принимая во внимание важность исследования грамматического строя пословиц и

поговорок в английском и таджикском языках, можно проанализировать и другие аспекты данной темы.

8. На основе данного исследования стало ясно, что пословицы и поговорки занимают особое положение как в таджикском, так и в английском языках, и выполняют в языке важные научные функции.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

а) статьи в рецензируемых журналах, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-М]. Азизова, З.Ш. Ифодаи баъзе маъноҳои асосӣ бо ёрии исму сифат дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.Ш. Азизова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. - Душанбе, 2019. - №6. - С. 107-112. ISSN: 2413-516

[2-М]. Азизова, З.Ш. Зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар намуди ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ / З.Ш. Азизова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. - Душанбе, 2020. - №2. - С. 48-55. ISSN: 2413-516.

[3-М]. Азизова, З.Ш. Зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар шакли ҷумлаҳои сода / З.Ш. Азизова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. - Душанбе, 2021. - №4. - С. 107-112. ISSN: 2413-516.

[4-М]. Нематуллоева М.Н., Азизова, З.Ш. Ифодаи амал ба воситаи феъл дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.Ш. Азизова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих. - Душанбе, 2023. - №3. - С. 73- 78. ISSN:2226-9355

б) статьи в других научных журналах и сборниках:

[5-М]. Нематуллоева М.Н., Азизова З.Ш. Истифодаи исм ва сифат дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ / М.Н. Нематуллоева, З.Ш. Азизова // Аз Ҳазорчашма то Чикаго: сборник материалов научно-практической конференции, посвященной 70-летию кандидата филологических наук, доцента А. Б. Бойматова. - Худжанд: Меродж, 2018. - С. 170-172.

[6-М]. Азизова, З.Ш. Роҷеъ ба истифодабарии ҷонишинҳо дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.Ш. Азизова // Материалы научной конференции, посвященной «2019-2021 годы - Годы развития села, туризма и народных промыслов», реализации «Государственной программы по совершенствованию преподавания и изучения русского и английского языков в республике». Таджикистана на период до 2030 года» и «70-летие доцента кафедры фонетики и лексикологии английского языка Нематуллоевой М. Н. ». - Худжанд 2019. - С. 124-129.

[7-М]. Азизова, З.Ш. К вопросу о морфологических особенностях пословиц и поговорок / З.Ш. Азизова // Межвузовский научный конгресс. - М.: «Высшая школа»: научные исследования. - 2019. - С. 82 -84

[8-М]. Азизова, З.Ш. К вопросу об употреблении глагола в пословицу английского языка / З.Ш. Азизова // Международная научно-практическая

конференция «Новые информационные технологии как основа эффективного инновационного развития». - Екатеринбург, 2020. - С. 149-151

[9-М]. Азизова, З.Ш. К вопросу об использовании местоимений в пословицах и поговорках английского языка / З.Ш. Азизова // Международный научный форум «Наука и инновации-современные концепции». – М., 2020. - С. 40-43.

[10-М]. Азизова З.Ш., Азизова З.Ш. Сочинительные союзы и их виды в пословицах и поговорках английского языка / З.Ш. Азизова, З.Ш. Азизова // Международная научно-практическая конференция «Научные исследования в условиях цифровизации: мировой опыт и национальные приоритеты». - Магнитогорск, 2020. - С. 122-125.

[11-М]. Азизова, З.Ш. Оид ба сохтори грамматикии зарбулмасалу мақолҳои бо ҷумлаҳои сода ифодашуда / З.Ш. Азизова // Актуальные вопросы типологического языкознания, германистики и методики преподавания иностранных языков. - Худжанд, 2020. - №10. - С. 33-38.

АННОТАТСИЯ

ба таҳқиқоти диссертатсионии Азизова Зарина Шавкатовна дар мавзуйи “Муқоисаи вижагиҳои грамматикӣ зарбулмасал ва мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ”, ки барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: зарбулмасал, мақол, сохтори грамматикӣ, фразеология, воҳидҳои фразеологӣ, морфология, ҳиссаҳои нутқ, ҳиссаи мустақили нутқ, ҳиссаи номустақили нутқ, синтаксис, ҷумлаи мураккаб, сарҷумла, ҷумлаи пайрав.

Дар диссертатсияи мазкур масоили марбут ба заминаҳои назариявии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва сохтори грамматикӣ онҳо мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, хусусиятҳои семантикӣ онҳо ва инчунин вижагиҳои морфологию синтаксисии онҳо дар ду забони муқоисашаванда баррасӣ гардидааст. Мақсад аз навиштани диссертатсия дар муқоиса таҳқиқ намудани сохтори грамматикӣ зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз ҷиҳати морфологию синтаксисӣ, муайян намудани хусусиятҳои изоморфизм ва алломорфизм дар онҳо мебошад. Дар диссертатсия таҳлили хусусиятҳои зарбулмасалу мақолҳо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ нишон дода шуда, мавқеи махсусро ишғол намудани онҳо ва инчунин дар забонҳои дорои вазифаҳои муҳимми илмӣ доштани зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои муқоисашаванда махсус қайд гардидааст. Таҳлили сохтори морфологии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда собит намуд, ки онҳо хусусияти хоси худро доранд ва дар онҳо қариб ҳамаи ҳиссаҳои нутқ истифода бурда мешаванд, ки фаровонтаринашон исм, сифат, шумора, зарфу феъл мебошанд. Инчунин, гурӯҳҳои семантикӣ исм, сифат, зарф ва замонҳои асосии феълии дар зарбулмасалу мақолҳо истифодашуда муайян гардидаанд.

Муаллиф дар муайян кардани сохтори синтаксисии зарбулмасалу мақолҳо кӯшиш ба харҷ додааст, ки истифодаи ҳамаи намудҳои ҷумларо ҳам аз рӯйи мақсади гуфтор ва ҳам аз рӯйи сохтор, ки дар фонди зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ воমেҳӯранд ба риштаи таҳлил кашида, хусусиятҳои изоморфизм ва алломорфизмро дар истифодаи онҳо нишон диҳад. Маводи назариявӣ ва амалии диссертатсия дар бартараф намудани мушкилоти мавриди назар барои муҳассилини тоҷик метавонад кӯмак расонад. Инчунин мавод, хулоса ва натиҷагирӣҳои диссертатсияи мазкурро метавон дар ҷараёни таҳия намудан ва хондани курсҳои лексионӣ доир ба типологияи муқоисавии забонҳо, фразеология ва грамматика мавриди истифода қарор дод, билхоса натиҷаҳои тадқиқот дар факултети равияи забоншиносӣ ҳангоми тадриси курсҳои махсус барои донишҷӯён, магистрантҳо, докторантҳо (PhD) ва мутахассисон ҷиҳати навиштани корҳои хатми таҳассусӣ, ҳамчунин, таҳияи китобҳои дарсӣ ва васоиту дастурҳои таълимӣ истифода шаванд. Натиҷаҳои таҳқиқот барои ҳалли мушкилот ва масъалаҳои назариявӣ амалии самти забоншиносӣ кӯмак мерасонад.

Истифодаи мисолҳои диссертатсия ҳамчун воситаи аёни дар курсҳои луғатшиносӣ, фразеология, назария ва амалияи тарҷума ҳам барои забони англисӣ ва ҳам барои забони тоҷикӣ аз манфиат холӣ нест.

АННОТАЦИЯ

к диссертационной работы Азизовой Зарины Шавкатовны на тему «Сопоставление грамматических особенностей пословиц и поговорок в английском и таджикском языках», на соискание ученой степени доктора философии (PhD), по специальности 6D021300 – Языкознание (6D021302 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание).

Ключевые слова: пословица, поговорка, грамматическая структура, фразеология, фразеологические единицы, части речи, морфология, самостоятельная (знаменательная) часть речи, служебная часть речи, синтаксис, сложное предложение, главное предложение.

В данной диссертации исследованы вопросы, связанные с теоретическими основами пословиц и поговорок в английском и таджикском языках и их грамматические структуры, обсуждены семантические особенности, а также выявлены морфологические и синтаксические свойства двух сопоставляемых языков. Цель написания диссертации – сравнить грамматическую структуру с точки зрения морфологии и синтаксиса, выявить изоморфные и алломорфные свойства английских и таджикских пословиц и поговорок. В диссертации проанализирована характеристика пословиц и поговорок в таджикском, и в английском языках, причем их виды занимают особое положение, а пословицы и поговорки в сопоставляемых языках имеют важные научные функции в языке. Анализ морфологической структуры пословиц и поговорок сопоставляемых языков показал, что у них наблюдаются свои особенности, где используются практически все части речи, наиболее многочисленными из которых являются существительные, прилагательные, числительные, наречия и глаголы. Также определены смысловые группы существительных, прилагательных, наречий и основные формы глагола, используемые в пословицах и поговорках.

При определении синтаксической структуры пословиц и поговорок автор попытался проанализировать употребление всех типов предложений, как по цели высказывания, так и по структуре, которые встречаются в фонде пословиц и поговорок английского и таджикского языков, а также изоморфные и алломорфные особенности в их употреблении. Также материал, выводы и результаты данной диссертации могут быть использованы в процессе разработки и чтения лекционных курсов по сравнительной типологии языков, фразеологии и грамматике, результаты исследования могут быть употреблены на языковых факультетах при преподавании специальных курсов для студентов, магистрантов, докторантов (PhD) и специалистов, а также для написания кандидатских диссертаций, для подготовки учебников и учебно-методических пособий. Результаты исследования могут быть использованы для решения проблем, а также для решения теоретических и практических вопросов языкознания. Употребление примеров данной диссертации не лишены пользы, которые могут быть применены в качестве наглядного пособия на курсах

лексикографии, фразеологии, теории и практики перевода как для английского, так и для таджикского языков.

ANNOTATION

for dissertation of Azizova Zarina Shavkatovna on the topic "Comparison of grammatical features of proverbs and sayings in English and Tajik languages", for obtaining the scientific degree of doctor of philosophy (PhD), by speciality 6D021300 - Linguistics (6D0213002 - Comparative-historical, typological and contrastive linguistics) is presented.

Keywords: *proverb, saying, grammatical structure, phraseology, phraseological units, morphology, parts of speech, notional parts of speech, secondary parts of speech, syntax, complex sentence, main clause, subordinate clause.*

In this dissertation, issues related to the theoretical foundations of proverbs and sayings in English and Tajik languages and their grammatical structures were investigated, their semantic features were discussed, as well as their morphological and syntactic features of the two compared languages. The purpose of writing a dissertation is to compare the grammatical structure of English and Tajik proverbs and sayings in terms of morphology and syntax, to determine isomorphism and allomorphy in them. In the dissertation, the analysis of the characteristics of proverbs and sayings in both Tajik and English languages is shown, their types occupy a special position, and proverbs and sayings in comparable languages have important scientific functions in the language. An analysis of the morphological structure of proverbs and sayings of comparable languages proved that they have their own characteristics and almost all parts of speech are used in them, the most abundant of which are nouns, adjectives, numbers, adverbs and verbs. Also, the semantic groups of nouns, adjectives and adverbs and the main forms of the present tense used in proverbs and sayings are defined.

In determining the syntactic structure of proverbs and sayings, the author has made an effort to analyze the use of all types of sentences, both in terms of the purpose of utterance and in terms of structure, which are found in the fund of proverbs and sayings of English and Tajik languages, and as well as the features of isomorphism and allomorphy in the usage. The theoretical and practical material of the dissertation can help to overcome the problems in question for Tajik scholars. Also, the material, conclusions and results of this dissertation can be used in the process of preparing and reading lecture courses on comparative typology of languages, phraseology and grammar, as well as the results of research at the Faculty of Linguistics when teaching special courses for students, masters, doctoral students (PhD) and specialists should be used for writing graduate theses, as well as for the preparation of textbooks and educational materials and instructions. The results of the research help to solve problems and theoretical and practical issues of linguistics. The use of dissertation examples as a visual aid in the courses of lexicography, phraseology, theory and practice of translation for both English and Tajik languages is of benefits.